

FORRÁSPUBLIKÁCIÓK

BENDA KÁLMÁN

GIOVANNI MARCO ISOLANO GRÓF EZREDES FELJEGYZÉSEI A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK HÁBORÚRÓL 1594—1602

Az alábbiakban közlésre kerülő följegyzések az 1593-ban indult magyarországi török háború (a kortársak hosszú háborúnak nevezték, a történetírás tizenötéves háború néven tartja számon) kilenc esztendejével foglalkoznak. Szerzőjük 1594-ben veszi fel a hadiesemények fonalát, Nógrád vára visszavételével, és 1602 végéig, a Székesfehérvár elvesztését követő eseményekig viszi. A nyolc év történetéből kizárólag a katonai vonatkozások érdeklik: csatákról, várostromokról, hadjáratokról szól. Elbeszélése nem egyenletes, van amiről szűkszavúan számol be, van amit részletesen ismertet, de a hadieseményeket sohasem önmagukban nézi, hanem mindig megrajzolja a politikai háttérrel is. Nem egyes csaták vagy hadjáratok leírását adja, hanem a magyarországi török háború összefoglaló áttekintését, a dunántúli vagy felvidéki eseményeket csak úgy, mint azt, ami Erdélyben, vagy a szomszédos Havasalföldén és Moldvában történt. És bár azok az események, amelyekben személyesen jelen volt, többnyire szembetűnnek részletességükkel, elismeréssel kell adóznunk a szerző tájékozottságának általános vonatkozásban is. Kitűnő és részletes értesülései voltak és bámulatra méltó, ahogy a Kárpát-medence földrajzi viszonyai és hadieseményei közt tájékozódik.

A kézirat címében szerzőként az olasz Giovanni Marco Isolano grófot jelöli meg, akiről tudjuk, hogy császári ezredesként részt vett a magyarországi török elleni harcokban. Ott van Esztergom 1595-ös ostrománál, 1596-ban jelen van a mezőkeresztesi csatában, 1598 szeptemberében Várad tüzérségi parancsnoka, 1600-ban ismét a Dunántúlon harcol, s 1601-ben kinevezik a töröktől visszafoglalt Székesfehérvár főkapitányává. 1602 őszén — a vár elestekor — török fogságba kerül, s ott is hal meg, Belgrádban, valamikor 1604-ben.*

Isolano egy sor fontos katonai eseményben személyesen részt vett, mint magas rangú és megbecsült tiszt jelen volt a haditanácskozásokon, s alkalma volt a legmegbízhatóbb forrásokból tájékozódni a mellékhadszínterek katonai és politikai eseményeiről. A följegyzésekben ugyan önmagáról is harmadik személyben beszél („a tüzérség parancsnoka”, „a vár parancsnoka” stb.), de akaratlanul is többször elárulja magát azzal, hogy idézi parancsnoki helyzetmegítéléseit és utasításait. Mindent összevéve bizonyítotttnak vehetjük, hogy a följegyzések szerzője Isolano ezredes.

* Életrajza mai napig megíratlan, magyarországi katonai tevékenysége is felderítésre vár. Halálára l. az 1608-ban a Portára küldött császári követtség útjáról Maximilien Brandstetter által írt útinaplót: *Karl Nehring: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftstreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606).* München, 1983. 176—177. o.

Följegyzésekről beszélünk, de ugyanolyan joggal visszaemlékezéseket is mondhatnánk. Isolano ugyanis nem naponként írta, vagy diktálta ezeket a sorokat, nem is valamely hadiesemény lezártakor, részletekben, hanem minden jel szerint 1602 után, egyvégtében. Erre vall, hogy egyes személyeknél utal későbbi, csak évek múlva bekövetkező dolgokra, a hadseregtől 1598-ban sértődötten visszavonuló Miksa főhercegről pedig megjegyzi, hogy „mind a mai napig”, azaz a följegyzések írásáig „nem vállalt többé szolgálatot”. A későbbi megírást tanúsítja az is, hogy az események dátuma nemegyszer pontatlan, napokat sőt heteket is téved, s gyakoriak a szélesebb időhatárban mozgó megjelölések: június elején, késő ősszel stb. Isolano — úgy tűnik — részben emlékeztetőül írta a dolgokat, erre utal mindjárt a följegyzés kezdetén az „ezzel egyidőben, vagy talán még valamivel előbb” bizonytalankodó meghatározás, vagy Dzsizgalazáde Szinán nagyvezírrrel kapcsolatos megjegyzése: „ha jól emlékszem”. Bizonyítani nem tudjuk, de nagyon valószínűnek látszik, hogy a följegyzéseket Isolano török fogságában írta, valamikor 1603 elején.

Az említett dátumbeli pontatlanságok nem rontják a följegyzések forrásértékét. A tizenöt éves háború alig ismert csatái nemegyszer teljes részletességükben állnak előttünk egy szakavatott katona leírásában, s ami talán még fontosabb, magunk előtt látjuk az egész hadszínteret, mozgásában, az események összefüggéseiben és egymásrahatásában.

Az olasz nyelvű kéziratot Karl Nehring, a magyar történet ismert német kutatója fedezte fel a müncheni Bajor Állami Könyvtár kéziratárában, egy 18. századi másolatokat tartalmazó kódexben.** (Jelzete: Cod. it. 35. A kézirat címe: Guerre descritte della felice memoria del Sig. Conte Gio. Marco Isolano, governatore et colonello in Alba Regale per S. M. Cesarea etc.)*** Ugyanannak a kéznek az írása, amely Isolano egy beosztott tisztjének Székesfehérvár 1602. évi védelméről szóló naplóját is leírta.**** A kötet maga az 1780-as években került a mannheimi fejedelmi könyvtárból Münchenbe. A kézirat eredetijét nem ismerjük, ahogy azt sem tudjuk, hogyan és honnan került elő Isolano halála után.

A följegyzéseket Jászay Gabriella fordításában közöljük. A személyneveket és a földrajzi megnevezéseket, ahol azonosíthatók voltak, helyreigazított formájukban adjuk, de utána kerek zárójelben a följegyzésben található alakot is feltüntetjük. A szövegből kimaradt, de az értelemből kikövetkeztethető szavakat szögletes zárójelben pótoltuk. A följegyzések adatait, ahol csak lehetett, ellenőriztük, s ha hiányosak voltak, kiegészítettük, de igyekeztünk a jegyzeteket a legszükségesebbre szorítani.*****

** Ezúton is köszönöm Karl Nehringnek, hogy a följegyzésekre irányította a figyelmemet, sőt szíves volt annak xeroxmásolatát megküldeni.

*** Az eredetiről készült xeroxmásolat a Ráday Könyvtár (Budapest) Kéziratárában található. Jelzete: K O. 657.

**** *Benda Kálmán—Karl Nehring: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója.* (Féjér megyei történeti évkönyv, 12., 1979. 269—283. o.)

***** A följegyzésekhez írott jegyzetekben az alábbi rövidítéseket használok:

Basta levelezése = Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1606). Közrebocsátja: *Veress Endre. I—II. k. Bp. 1909—12.*

Benda—Nehring = *Benda Kálmán—Karl Nehring: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója.* (Féjér megyei történeti évkönyv 12., 1979. 269—283. o.)

Carillo levelezése = Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. (1591—1618) Közrebocsátja: *Veress Endre. Bp. 1906—43.*

EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerkeszti: *Szilágyi Sándor. III—V. k. Bp. 1877—79.*

Banfi = *Banfi Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivallalatai.* (Századok, 1939. 1—33., 213—228; 1940. 143—156. o.)

Rónai Horváth = *Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. I—II. k. Bp. 1895.*

Szádeczky: Erdély = *Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története.* Temesvár, 1893.

Veress: Documente = Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării—Românești. Publicate de *Andrei Veress. III—VI. k. București, 1931—1933.*

Itt köszönöm meg Hegyi Klárának szíves segítségét a török nevek megjelölésében.

A MEGBOLDOGULT GIOVANNI MARCO ISOLANO GRÓF, Ó CSÁSZARI FELSÉGE
EZREDESE, SZÉKESFEHÉRVÁR PARANCSNOKA ÁLTAL LEÍRT HÁBORÚK

1594

Ez év nyarának elején a fenséges Mátyás főherceg, császári bátyjának generálisa, hatalmas sereggel Nógrád vára (Novigrado) ellen vonult, és miután rövid ideig lövette, az megadta magát.¹

A német birodalomban országgyűlést hirdettek, amelyen a császár személyesen megjelent és miután feltárta, hogy a most folyó háború közös veszélyt jelent az egész birodalomra, jelentős segínyt kapott a fejedelmektől, elsősorban erre az évre, de általában a jövőre nézve is, öt évre, vagy csak háromra.²

Ezzel egyidőben, vagy talán még valamivel előbb, Felső-Magyarország főkapitánya, Tieffenbach (Tieffepoch), Hatvan [Hattvan] alá vonult. A várbeliek bátran védekeztek, majd megérkezett a budai pasa segítsége is, mire Tieffenbach abbahagyta az ostromot és ellenük fordult. Megverte őket, mégis, az ellenséges gyalogságból valamennyi bejutott a várba. Ezért, meg azért is, mert táborában szükségét szenvedtek, Tieffenbach, bár a hadjáratban győzelmet aratott, kénytelen volt felhagyni az ostrommal.³

Nógrád vára elfoglalása után a főherceg Esztergom (Strigonia) ellen indult. Bárkából pompás hidat építtetett a Dunán, majd miután Bécsből néhány gálya és sok fölfegyverzett sarka érkezett, az első támadással elfoglalták a Rácvárost; a városban levő keresztény lakosok ugyanis kinyitották a kapukat, mire a törökök egy része bemenekült a várba, más részüket levágták. Ezután az ágyukat a vár és a vízi bástya ellen irányították, de hiába próbálkoztak akármelyikkel, sőt a rohamokban sokan elestek, köztük Cruz ezredes is, úgy hogy a tábor nagyobb része elszéledt. Így állt a helyzet, amikor Szinán (Sinam) pasa hatalmas sereggel elindult Nándorfehérvárból (Albagreca) és értesülve Esztergom ostromáról, segítségére sietett. Ahogy ezt a mieink meghallották, azonnal abbahagyták az ostromot és visszahúzódtak a folyó másik oldalára, ezért a pasa Tata [Tutta] irányába folytatta útját, amely néhány napon belül megadta magát.⁴ Ezután teljes erővel Győr (Giauerino) felé nyomult, ahova augusztus hónap elején érkezett meg, a mieink pedig, amikor értesültek erről, szintén átkeltek a komáromi (Comar) sziget hídján és elhelyezkedtek ezen a szigeten, amely közel van Győrhez.

Az ellenség mégsem hagyott fel szándékával, hogy megtámadja [Győr várát], elhelyezte ágyúit és megtette hadi készülődéseit. Mivel azonban az említett szigetről a várba vezető hídon át újabb katonaságot juttattak be, és a mieink a csatározások közepette sikeres kirohanásokat hajtottak végre, főleg Boldogasszony augusztusi ünnepén,⁵ Szinán elhatározta, hogy átkel a szigetre és kiszorít onnan bennünket. Ezt megtudva a mieink néhány őrszemet állítottak arra a helyre, ahol átkelni ké-

1 Mehmed bég, háromnapos ostrom után, 1594. március 25-én adta fel Nógrád várát. (*Rónai Horváth*, II. 115. o.)

2 A birodalmi gyűlés 1594. május—júniusában ülésezett Regensburgban. A tárgyalásra I. a császár kíséretében jelen lévő Speciano pápai nuncius Alfonso Carillonak írt leveleit: *Carillo levelezése*, I. 63. s. köv. o., főként 75—78. o.

3 Hatvan ostromára, a fölmentő sereg felett május 1-én Turánál aratott magyar győzelemre, majd az ostrom abbahagyására I. *Rónai Horváth*, II. 116. o. — Tieffenbach (Teuffenbach) Christoph 1593 óta felső-magyarországi (kassai) főkapitány. — A budai pasa 1593—94-ben Haszánpasazáde Mehmed.

4 Esztergom május 7-én kezdődő ostromára: *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Bp. 1978. 137. s. köv. o. Tata július 13-án történt feladására: *Rónai Horváth*, II. 117—118. o. — Cruz császári ezredes személyére nem találtam adatot. — Szinán pasa 1593 óta nagyvezír.

5 Augusztus 15.

szültek. Mégis két, Esztergomból hozatott bárkán a janicsárok agája, akit Jemisdzsi Hasszán agának (Assam aga Jemisi)⁶ neveztek, éjjel átszállítottat néhány janicsárt, s ezek úgy megrémítették a mi öreinket, hogy tüstént elszaladtak. A törökök közben nagy gyorsasággal folytatták az átkelést, és számuk még napfelkelte előtt annyira megnőtt, hogy mivel a mieink túl sokáig halogatták az ellentámadást, már nem bírtak velük. A mieink sok veszteséget szenvedtek, súlyosan megsebesült többek között S. Don Virginio Orsino.⁷

Amikor a mieink látták, hogy nem tudják kiverni az ellenséget, elhatározták, visszavonulnak a szigetről, hogy újabb csapatokkal megerősítve térjenek vissza a felmentésére. Így is történt, de nem olyan sikeresen, hogy ott ne veszett volna máhájuk nagyobb része és sok ember.

A törökök keményen szorongatták a várat, amely megadta magát, 22 nappal azután, hogy a mi seregünk eltávozott, vagyis szeptember 22-én.⁸

Ezek után Szinán pasa sok napot fordított arra, hogy rendbehozassa a várat, a mieink létszáma pedig közben megszorodott.

Azzal egyidőben, hogy a mieink visszavonultak a szigetről, Szinán pedig kitartóan ostromolta Győrt, embereinek egy részét, inkább csak portya-formán, Pápa (Pappa) ellen küldte; ahogy ezeket a mieink meglátták, attól tartva, hogy ostrom alá veszik őket, otthagyták a várat és elmenekültek.⁹

Ezenközben Erdélyben nagy volt a felfordulás, mert a fejedelem¹⁰ sokak — elsősorban pedig a spanyol jezsuita, Alfonso Cariglio¹¹ tanácsára — megtagadta, hogy a török felszólítására fegyvert fogjon a császár ellen, sőt, józanabb és megfontoltabb tanácsadói véleményére ellenére kijelentette, hogy a török ellen akar indulni. Országgyűlést hívtak hát össze Kolozsvárott (Claudiopoli), azzal az ürüggyel, hogy ezekről a dolgokról tanácskozzanak, voltaképpen azonban az ország főemberei le akarták tenni Zsigmondot és Báthori Boldizsárt (Baltasar Batori) akarták fejedelemmé emelni a török tudtával és helyeslésével, a béke érdekében. A fiatal fejedelem, értesülvén erről, elmenekült és egy határszéli várba húzódott, amelyet Kővárnak (Chivar) hívnak, ahol Keresztúri (Cherasm Arimando) volt a parancsnok; oda hívatta a váradi (Varadin) főkapitányt, Boeskai Istvánt (Steffano Boskai), aki anyjának volt a testvére, s aki jelentős katonai erővel jelent meg. Közben ugyanis az történt, hogy a nép, amely ragaszkodott Zsigmondhoz, felbolydult Kolozsvárott, fejedelmét követelte és tudakolta, hogy hol van, Erre a legfőbb tanácsosok küldöttséget bocsajtottak hozzá, hogy a néppel kötött megegyezésük értelmében rábeszéljék, térjen vissza. A fejedelem erre, a közben hozzá csatlakozott barátai által megnyugtatta, visszatért, és a velük folytatott titkos megbeszélések alapján, a jezsuita, valamint Jósika (Josica), e két kedves embere tanácsára megjárta, mintha ünnepélyesen akarna bevonulni. Ezért magához rendelte az ország főembereit, de a helyszínen elfogatta őket, elsősorban pedig unokatestvérét, Boldizsárt és a kancellárt, Kovacsóczyt (Cochioschi); amaz Szamosújvárbán (Samos Viuar) megölette, a többi pedig reggel a város főterén nagy hirtelenséggel lefejeztette. Ezzel helyreállította a rendet, az erdélyi csapatok Várad felé elvonultak, a fejedelem pedig mintegy közbül helyezkedett el, és úgy csinált, mintha segíteni akarná a törököt, közben azonban a jezsuita és mások közvetítésével tárgyalásokat kezdett öfelségével és igyekezett őt a saját oldalára állítani.¹²

Közben, már november közepére fordult az idő, Szinán helyreállította Győr romoszeit a mieink által hátrahagyott híddal együtt, és tábora egy részét fiával, a görögországi beglerbéggel¹³ Komárom ostromára küldte. Már odavonultak és felállították a tüzérséget, amikor a mieink, lévén, hogy bent kevés volt az ember, nyolc századot küldtek a folyón át a várba; őket követte az a hadsereg, amely Győr el-

6 Az albán származású Jemisdzsi (a „gyümölcsárus”), később 1601 júliusától nagyvezír, 1603. nov. 14-én kivégezték.

7 *Rónai Horváth*, II. 119. o. szerint ez augusztus 20-án történt. *Kozics László*: Győr vár 1594-től 1608-ig (Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 502—503. o.) c. tanulmányában viszont augusztus 29-re teszi a török meglepetésszerű éjszakai támadását, s hozzáteszi: „habár a meglepettek magukat makacsul védelmezték, az aránytalan túlerőnek engedni kénytelenültek.” — Az előkelő római családból való Virginio Orsini felgyógyulása után visszakerült csapatához, 1959 végén egy időre a pápa által küldött csapatok parancsnoka. (Hadtörténelmi Közlemények, 1939. 8. o.)

8 *Kozics László* (l. m. 504. o.) és *Rónai Horváth* (II. 120. o.) egybehangzón azt írják, hogy Ferdinand Hardegg gr. szeptember 29-én adta fel Győr várát.

9 *L. Rónai Horváth* II. 120. o.

10 Báthori Zsigmond.

11 Báthori Zsigmond gyóntatója. Életrajza: *Carrillo* levelezése. I. Bevezetés.

12 Az itt elmondottakra bővebben l. *EOE* III. 320—339. o. és *Benda Kálmán*: Boeskai István. Bp. 6. n. (1932) 47—53. o. — Báthori Boldizsár: Zsigmond fejedelem unokatestvére; Keresztúri Deák Kristóf Kővár várának kapitánya, a Báthorik régi híve; Boeskai István, Zsigmond fejedelem anyai nagybátyja, később maga is fejedelem, ekkor váradi kapitány és a mezei hadak főgenerálisa; Jósika István, később Erdély kancellárja, 1598-ban Báthori Zsigmondot is kivégeztette. Kovacsóczy Farkas kancellár. A kivégzések 1594. augusztus 30-án történtek. — Öfelsége: Rudolf császár, magyar király.

13 Szinánpasazáde Mehmed pasa ruméliai beglerbég, 1592-ben, majd 1594—95-ben budai pasa.

foglalása után a környéken gyűlt össze, a komáromi sziget fölött. A törökök, mivel attól tartottak, hogy megosztott erejüket beszorítják a folyók közé, és mivel az idő amúgy is már nagyon előrehaladt, visszavonultak, egy ágyút veszítve közben. Újra átkeltek a Dunán, majd az egész sereggel elvonultak Nándorfehérvárra,¹⁴ ahol [Szinánt] nem sokkal ezután mazullá tették¹⁵ és Konstaninápolyba hívták. Így a görög-országi beglerbéget, fiát hagyta ott, hogy ügyeljen a határra.

1595

A tél elején és folyamán a császár és az erdélyi fejedelem tárgyalásai, hogy tudniillik a fejedelem a császárt a maga pártjára állítsa, eredményesek voltak, [Báthori Zsigmond] fejedelmi címet kapott országára és azokra a területekre, amelyeket az ellenségtől elhódít, s ha azok korábban a magyar koronához tartoztak, akkor is legyenek az övéi; megkapja feleségül a császár egy unokatestvérét, és minden évben kétezer gyalogossal és sziléziai lovassal segítik, meg havonta néhány ezer forinttal; abban az esetben pedig, ha arra kényszerülne, hogy országát elhagyja, megkapja Sziléziában Oppeln (Onopolia) hercegségét, olyan jövedelemmel, hogy fejedelem módjára tudjon élni.¹⁶

Miközben erről az egyezségről folytak a tárgyalások, Mihály havasalföldi vajda (Michel vaivoda di Valacchia), reménytelennek tartván, hogy ki tudja fizetni azt a roppant nagy adósságot, amit Konstaninápolyban csinált azért, hogy fejedelemséget tegyen, amikor is a szerződésekkel súlyos kötelezettségeket vállalt, egyezsége lépett Zsigmonddal; példáját követte a moldvai vajda.¹⁷ Erre a fejedelem azonnal Lippa (Lippa) ellen küldte Borbély Györgyöt (Barbel Giorgio) elég nagy csapattal; miután egy ideig ostromolták a várat, az feltétel nélkül megadta magát és fogságba esett a csongrádi (Sangradi) bég. A szerencse kedvezett az erdélyieknek, mert elfoglalták Világosvárat (Villa Gosuar), Jenőt (Cienu), Csanádot (Chaanat), Aradot és még néhány más kisebb várat.¹⁸ Ugyanekkor Mihály vajda kiüzte Havasalföldről az összes törököt, nagy részüket hihetetlen kegyetlenséggel felkoncolta és elfoglalta Brailát (Brai-couat) és Bernevatot [talán Siliustria] a Duna partján. A török hatalmában maradt azonban Gyurgyevo (Giorgiu) vára, amely szintén a folyó partján épült, hatalmas tornyai vannak, és vastag, régi falai, amelyek abban az országban erősnek számítanak.¹⁹

Ez idő tájt a pápa, hogy hathatósabban segítsen a keresztények sorsán, Monsignore Viscontit nunciusként Báthori Zsigmondhoz küldte, ellátva őt pénzzel, amihez még a spanyol király is hozzájárult, valami 200 000 scudival.²⁰ A lengyeleknek azonban nem tetszettek ezek a mozgolódások közvetlen a szomszédságukban; a kancellár²¹ tartott tőle, hogy a kezdeti sikerek további gondolatokat ébresztenek az ausztriai ház felséges tagjaiban. A gyűlölet rámentek Moldvára, amely, ahogy a mieinknek mondták, valaha koronájukhoz tartozott. A törökök előtt azonban úgy állították be a dolgot, mintha ezt azért tették volna, hogy nekik szolgáljanak. Így aztán a törökök beleegyezésével, a mieink nagy felháborodására Jeremiás (Gieremia)²² vajdát tették fejedelemmé, török jóváhagyással; a törökök — a háború sürgős szükségleteire való tekintettel — az évi adót is elengedték neki.

A pápa apostoli legátusként Gaetano kardinálist²³ elküldte Lengyelországba, hogy megpróbálja a lengyel királyt szövetségbe vonni a császárral, de ez nem sikerült. Bár Malaspina (Malaspino) bíboros jó szándéokra hangolta őfelségét, s annyit elért, hogy

14 Feltűnő, hogy a beszámoló Pápa várának török kézbe eséséről nem szól. (L. Rónai Horváth, II. 120. o.)

15 Szinán nagyvezírt a szultán 1595. február 16-án váltotta le.

16 A Rudolf császár-király és Báthori Zsigmond közötti, 1595. január 28-án Prágában kötött szerződés szövege: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Bearbeitet von Roderich Goos. Wien, 1911. 226—231. o.

17 Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi vajdával 1595. május 20-án, Ștefan Răzvan moldvai vajdával 1595. június 3-án kötött szerződést Báthori Zsigmond. Mindkét vajda elismerte hűbérurának a fejedelmet, aki cserébe katonai támogatást ígért.

18 Lippa elfoglalása: 1595. augusztus 18.; Jenőé október 22.; a többi vár november folyamán került az erdélyi csapatok kezére.

19 A havasalföldi események leírása nagyon zavaros. L. V. Popovici: Mihai-Voda Viteazul și Turcii. Cercetări Istorie, 1934. (V. ö. 43. j.)

20 Alfonso Visconti cerviai püspök, nuncius, VIII. Kelemen pápa megbízásából Prágán keresztül 1595. júniusában érkezett Gyulafehérvárra. (Carillo levelezése, I. 159. o.) A pápai segítségre l. E. F. Mathias-Volpini: Die Beteiligung des Papstes Clement VIII. an der Bekämpfung der Türken, in den Jahren 1592—1595. Römische Quartalschrift, 1901. 303. s. köv. o. — A spanyol segélyre l. többek közt Speciano bíboros tudósítását: Carillo levelezése, I. 136. o.

21 Jan Zamoyski, aki III. Zsigmond király mellett gyakorlatilag irányította Lengyelország politikáját.

22 Jeremiás Movilă. Mindez 1595. augusztusában történt.

23 Antonio Caetani (a kortárs iratokban gyakran írták a nevét Gaetanónak) bíboros, capuai érsek, később prágai nuncius. Politikai tevékenységének jellemzése: Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. Eddidit Milena Linhartová. Pars I. Pragae, 1932. Bevezetés.

az egyik varsói gyűlésen nyíltan és határozottan kijelentette, hogy nem avatkozhat be ebbe a háborúba; az ügy fő kezdeményezője a kancellár volt.²⁴

Január 5-én meghalt Murad szultán. Az uralkodásban Mehmet szultán követte, elsőszülött fia, aki addig a Magnesia (Maressa) szandzsákban volt.²⁵ Ez fiatalon és tapasztalatlanul kerülvén az uralomra, kezdetől Ferhát (Ferat) pasára hallgatott, Szinán vetélytársára. Ez, felhasználva az erdélyi, havasalföldi és moldvai eseményeket, kimutatta az uralkodónak, hogy előző évben Szinán nagy haderejével milyen kevés eredményt ért el, pusztán Gyórt tudta elfoglalni, ezzel szemben engedte, hogy annyi ország elszakadjon az ottomán portától, olyanok, amelyek egészen a császár székhelyének a közelében vannak. Erre a szultán, anélkül, hogy sokat gondolkozott volna, megfosztotta Szinánt a nagyvezírségtől, és az uralkodói pecsétet helyette Ferhát pasának adta, aki nagy hírnevet szerzett a perzsiai hadjáratban, amikor helyreállította a békét azokon a területeken. Így Ferhát pasa hatalmas erőkkel elindult a Duna felé, hidat veretett és megtette a szükséges előkészületeket, hogy Havasalföldre átkeljen. Eközben a mazullá tett Szinán előbb Drinápolytól nem messze fekvő egyik villájába vonult, majd pedig a Portára ment, miután előbb tárgyalásokat folytatott Ibrahim (Ebraim) és barátai közvetítésével. Nem kevesebbet ért el, mint hogy visszahelyezték előbbi tisztébe, Ferhátot pedig megfosztották tőle, visszarendelték az udvarba és néhány nap múlva megölték a Héttoronyban.²⁶

Ezek az események és viszálykodások sok hátrányt okoztak, mert a szinte készenlében várakozó hadsereg és a már elrendelt dolgok elhúzódtak, míg Szinán vissza nem tért a dunai határra; addig pedig sok idő eltelt.

A császár sem késlekedett, hogy a tél elején és folyamán egy erős hadsereg számára nagy lendülettel óriási készleteket halmozzon fel. Flandriából iderendelte Karl Mansfeld gróft (Conte Carlo Mansfelt), aki ott helytartója volt.²⁷ Ez kétezer vallon vértést és háromezer gyalogost hozott magával, a pápa további 24 ezer olasz gyalogost és kétezer lovaszt ígért, ezeken kívül a császár országaiból és a német birodalomból tizenkét gyalogrezd állt össze, meg néhány ezer lovas. Gyászos eset Hardegg grófé (Conte Ardech), aki Győr kapitánya volt, és mivel sok mulasztásban találták vétkesnek, nyilvánosan lefejezték Bécsben, a Jezsuiták terén.²⁸

Ezalatt Karl Mansfeld gróf az említett erők nagy részét összevonva Óvárra (Altimburgh) ment, majd ott még jobban megerősödve, átkelt a Komárom fölötti szigetere. Innen, magával szállítva a folyón való átkeléshez a hidat és sok sajkát, június 10-e körül négy gályával megjelent Esztergom alatt és átkelve a folyón, tábornort a vár határában.²⁹ Az ellenség nem védte a Rácvárost, amit mi égettünk fel az előző évben, hanem azonnal visszavonult a várba. Karl gróf felállította a tüzsérgét, de mielőtt teljes erejével a vár ellen fordult volna, nagy erővel megrohmozta a víz felől a várost és elfoglalta a kis kakati (Cochere) erődöt a Garam (Gran) folyó túlsó partján, tekintettel arra, hogy ez szemben feküdt Esztergommal és ezen az úton az ellenség már kétszer juttatott katonát a várba, mely a mieink odaérkezésekor szinte védtelen volt. Végül hosszú küzdelem és vérveszteségek árán elfoglalták először Kakatot (Cochiri), majd a Vízivárost, úgyhogy az ellenség kezén csak a vár maradt.

A beglerbég, Szinán fia,³⁰ értesülve a határvonal nehéz helyzetéről, előresietett Budáig (Buda), és összevonva a határról amennyi embert csak lehetett, vagy 15 ezer lovas és mintegy kétezer főnyi gyalogságot, elindult Esztergom megsegítésére. A mi táborunk mellett vert tábornort, s néhány csapaton során a törökök visszaverték a mi lovasságunkat. Végül a beglerbég, be akarván juttatni a várba a magával hozott gyalogságot, déltájt elindult, két részre osztotta lovasságát, annak a hegységnek a két oldalán, amelynek a szélén Esztergom fekszik, hogy így fedezze az emelkedőn felfelé tartó gyalogságot és segítse bejutni. Károly gróf azonban nagyobb erőket helyezett el a főutaknál és amikor a gyalogság valamelyest már előrehaladt, hátra támadta a lovasokat; azok, nem várva a támadást, hirtelen megfutottak, ott-hagyták kis ágyúikat és a gyalogságot. A nagyobb rész az erdőkön keresztül Budára menekült és újabb tábornort vertek a Gellért- (Gottardo) hegy alatt. Az előzőt,

24 Germanico Malaspina bíboros, san-severinói püspök, ekkor lengyelországi, később erdélyi nuncius. — Őfelsége: III. Zsigmond lengyel király. — A kancellár: a már említett Jan Zamoyski.

25 III. Murád fia, III. Mehmed 1567-ben született, tehát trónaléptekor, 1595 januárjában, 27 éves volt.

26 Damad Ibrahim pasa, később nagyvezír, aki „a vő” értelmű melléknevét onnan nyerte, hogy felesége a szultán lánya volt. — Ferhát pasát 1595. július 7-én fojtották meg a Héttoronyban.

27 Mansfeldet (Mátyás főherceg névleges vezetése alatt) Rudolf császár-király 1595 májusában nevezte ki a magyarországi hadak fővezérévé.

28 A Győr várát 1594. szeptember 29-én feladó Ferdinand Hardegg gróft 1595. június 16-án fejezték le.

29 Esztergom itt leír ostromára I. Csorba: Esztergom hadi krónikája, i. m. (4. j.) 143. s köv. o. Csorba az ostrom kezdetét, egykorú följegyzések alapján, július 1-ére teszi.

30 A már említett (13. j.) Szinánpaszáde Mehmed, 1595. május 9. óta magyarországi szerdár. Csorba (Esztergom hadi krónikája, i. m. 148. s köv. o.) szerint Mehmedpaszáde Haszán budai pasa volt a fölmentő seregek vezére.

amit mellettünk állítottak fel Esztergomnál, otthagyták, és azt a mieink kifosztották. Mindennek ellenére Mehmed pasa, akit a rá következő évben Görögország beglerbégjévé tettek, bejutott Esztergomba bizonyos számú emberével, és mivel nem sokkal előbb egy ágyúgolyótól leszakított kő agyonütötte a szandzsákbéget, ő vette át a vár parancsnokságát.

Ezután történt, hogy Karl gróf halálosan megbetegedett. Komáromba vitette magát, és két nap alatt meghalt.³¹ A táborba ekkor, vagyis augusztus 18-án, megérkezett Mátyás főherceg, és nem sokkal utána a pápa által küldött gyalogság. 25-én egyszerre két oldalról, a németek és az olaszok részéről hatalmas rohamot indítottak, amelynek során mind a két nemzetet³² visszaverték és sokan otthagyták. Minnekokából úgy határoztak, hogy lassabban folytatják az ostromot, közben tábort verve. Szeptember 3-án a vár megadta magát azzal a feltétellel, hogy az emberek és holmijuk sértetlenül elvonulhatnak. A következő napon a folyón keresztül biztonságban Budára jutottak.

Ezután Pálffy (Palfi)³³ a lovasság nagyobb részével Buda alá indult portyára és néhányszor megütöközt a beglerbég embereivel. Utána Visegrád (Vizigrad) felderítésére ment, ennek meghódítására a pápa unokaöccsének³⁴ személyes vezetésével az olaszok indultak, a tábor többi embere pedig és a főherceg Esztergom alatt maradt, amelyet ezalatt helyreállítottak. Visegrádnál a tüzéséget némi nehézség árán felvontatták egy hegyre, mire a vár azonnal megadta magát, feltételekkel. Hagyták őket, hogy Budára menjenek, Don Giovanni de Medici³⁵ azonban a fegyverletelkor tűszokat tartott meg magának és ezekre váltságdíjat szabott.

November elejébe léptünk, amikor a mieink Visegrád (Vitigradi) alatt átkeltek a Dunán — ott volt közöttük személyesen a mantovai herceg is³⁶ —, hogy bevegék Vácot (Vaccia). Amikor azonban megtudták, hogy a budai pasa nagy csapattal odaérkezett, visszavonultak és visszatértek Esztergomba.³⁷ Nem sokkal ezután feloszlott a hadsereg és különösen szegény olaszok Itáliába visszatértükben szinte mindannyian meghaltak.

Amikor őfelsége a császár Esztergom ellen készült, elküldte másik fivéréit is, vagyis Miksa (Massimigliano) főherceget³⁸ Felső-Magyarországra, amelynek Ferrante Gonzaga volt a főkapitánya,³⁹ mivel azonban kevés erővel voltak, megközelítették ugyan Szolnokot (Solnoch), hogy megpróbálják bevenni, amikor azonban hírt kaptak, hogy a beglerbég ellenük indult, nem érezvén magukat elég erősnek, visszavonultak és felszedték a táborát; néhány várat mégis elfoglaltak, úgymint Szentmiklóst (S. Nicolo)⁴⁰ Békést (Bechin) és Szarvast (Zarues).

Ezalatt Erdélyben kedvezően alakultak a dolgok, mert az új feleség, akinek kezét Báthori olyan állhatatosan igyekezett elnyerni, megérkezett Erdélybe.⁴¹ Mindenfelől pénzsegélyek jöttek és csapatok Sziléziából; azt hirdették, hogy meg akarják támadni Temesvárt (Temisuar).

Ezenközben Szinán pasa visszakapta előző tisztét⁴² és magáévá téve Ferhát pasa szándékát és terveit, arra készült, hogy július hónapban Havasalfölden megy, noha hadserege eléggé megkevesbedett. Hidat veretett tehát a Dunán, szemben Gyurgyevóval (Giorgiu), amely helység, ahogy mondtuk, az összes közül egyesegyedül maradt a török kezén Havasalföldön. Átkelve a táborral, egész erejével Bukarest (Bucares) felé indult, útközben visszaverve Mihály vajdát, aki fel akarta tartóztatni egy Calugerani (Calorerani) nevű szorosnál. Bukarestet üresen találva Tergovistére (Trigovite) indult, a vajda székhelyére és az ország fővárosába. Látna, hogy a sok vajda-

31 Mansfeld 1595. augusztus 14-én halt meg, vérhasban.

32 Értsd: a német és az olasz (pápai) csapatokat.

33 Pálffy Miklós, a tizenöt éves háború legjelesebb magyar hadvezére, 1588 óta érsekújvári főkapitány. Őt nevezték ki a bevett Esztergom főkapitányává.

34 Gianfrancesco Aldobrandini herceg, a 12 000 főnyi pápai segélyhad fővezére, aki csapataival augusztus 22-én érkezett az esztergomi táborba. *Florio Banfi* (1939; 7. o.) részletesen leírja a szeptember 21-én bevett Visegrád 3 napos ostromát.

35 Ferrante toszkánai nagyherceg testvére, a toszkánai segélyhadak parancsnoka. (Uo. 7. o.)

36 Vincenzo Gonzaga mantovai nagyherceg, aki személyesen vezette a mantovai fejedelemség három lovasszázadát. (Uo. 7. o.)

37 *Rónai Horváth* (II. 124. o.), *Tragor Ignác* (Vác vára és képei. Vác, 1906. 15. o.) és legújabban a *Dercsényi Dezső—Granasztói Pál* által írt műemléki kötet (Vác, 1960. 30. o.) úgy tudják, hogy Visegrád megvétele után Pálffy Miklós elfoglalta Vác várát, melynek török őrsége elfutott, de nem sokkal később a török a várat visszavette. Adataik zavarosak, mindnyájan említik Giorgio Basta generálist (aki ekkor még Németalföldön volt), a Pálffy által kinevezett kapitány egyikük szerint Orosy, másikuk szerint Orosz András volt. L. még *Banfi*, 1939. 32. o.

38 Miksa főherceg (1558—1618), Rudolf császár-király harmadik öccse.

39 A már említett mantovai herceg (L. 36. j.).

40 Törökszentmiklós.

41 Mária Krisztiána főhercegnő (1574—1621), Károly stájer főherceg leánya, a későbbi II. Ferdinánd császár-király testvére. A menyasszony 1595. augusztus 1-én érkezett meg Gyulafehérvárra. Az esküvő augusztus 6-án volt. (*Szádeczky Lajos*: Báthori Zsigmondné. Századok, 1883. 57. o.)

42 Szinánt 1595. július 7-e után néhány nappal nevezte ki a szultán nagyvezírré.

változás [a töröknek] milyen bajokat okozott, arra gondolt, hogy ezeket a területeket tartományokká teszi, mivel azonban [a városnak] nem voltak erős bástyái, ahová a török őrseget elhelyezze, elrendelte, hogy palánkokból favárat emeljenek Tergovistén, belefoglalva ebbe egy régi kolostort; ugyanakkor egy másik építését is megkezdte Bukarestben: ezekre a munkákra sok idő elment. A katonaság többi része az országot pusztította, majd zsákmánnyal megrakodva átkelt a folyón és elvált a hadseregtől.

Ezenközben a mi erdélyieink, akik előbb még attól félték, hogy a törökök az ő országukat is megtámadják, ahova Mihály is menekült, nagyon megerősítették magukat. Majd amikor látták, hogy Szinán nem jön közelebb, rájöttek, hogy gyöngye, fölbátorodva, Mihály biztatására — aki előszámlálta mindazokat a nehézségeket, amivel az ellenség szembetalálja magát és azt, hogy rosszul van ellátva a legszükségesebb dolgokkal, amik az élethez kellenek — elhatározták, hogy behatolnak Havasalföldre. Amikor Szinán ezt meghallotta, tudatában lévén saját gyöngeségének, és mivel felnagyítva számoltak be neki az ellenség erejéről, elhatározta, hogy visszavonul a Duna másik partjára, vagy kétszáz törököt hagyva a Tergovistében emelt erődítményben, Hasszán (Assiam) pasával, Havasalföldre kiszemelt beglerbégjével. Olyan gyorsasággal távozott, hogy meg sem várta, hogy a seregéből sokan, akik takarmányért mentek, értesüljenek a visszavonulásról. Az átkelőkör még valamelyes embert Bukarestbe irányított, másokat meg Gyurgyevóban hagyott, ahol a hídfő volt.

Ahogy a mieink értesültek a távoztáról, föllekesültek, előretörték és éjjelre azon a helyen szálltak meg, ahol azelőtt Szinán tábora volt, Tergoviste mellett. Közben Mihály és a könnyebb fegyverzetűek követték a menekülő pasát, és mivel az még nem tudott mindenestől átkelni, hátmaradt málhájának nagy részét zsákmánnyul ejtették és sokakat megöltek, akik nem gyanítva a támadást, a többiekkel később vonultak vissza.

Ahogy Szinán átkelt, még a hidat is elfoglalták, amelynek megépítése nagyon sokba került és nagyon szépen volt megcsinálva: sok vas horgonnyal bárkákhöz csatolták és egy, a folyó közepén elhelyezkedő szigetre támaszkodott.

Ezek után Zsigmond megostromolta a tergovistei új erődöt, amely feltétel nélkül megadta magát; foglyul esett a pasa is, aki benne volt. Ahogy ezt a Bukarestben hagyott törökök meghallották, elmenekültek, amikor [az erdélyiek] a Gyurgyevó melletti táborhoz értek, azt minden nehézség nélkül elfoglalták, kardélre hányva a védőket, Szinán szeme láttára, aki a másik parton állva nézte, milyen szép látványt nyújtanak az övéi. Valamennyi helységet, kivéve Gyurgyevót, tüskés kerítéssel vettek körül, és mivel az évszak már előrehaladt, az erdélyiek visszavonultak országukba. Mihály Havasalföldén maradt, Szinán pedig félig szétvert seregével Konstantinápoly felé vette az útját.⁴³

1596

Ez év elején, júniusban,⁴⁴ a pápa unokaöccse, miután Itáliába küldte emberei maradványait, rövid időre... ment,⁴⁵ ahonnan ő is Rómába utazott a császár ajándékával, és szívélyes fogadtatásban részesült.

Nem sokkal ezután megérkezett az erdélyi fejedelem, akit véget nem érő ünnepekkel fogadtak; nagyobb pénzsegélyt kért, hogy elfoglalhassa Temesvárt. Igen jól ellátták, majd miután elutazott és Erdélybe ért, összevonta erőit, és május körül Temesvár ellen indult.⁴⁶ Elfoglalta a nagy külvárost, amit a törökök könnyedén átengedtek, és elégedetten nekilátott, hogy megvívja a várost, melyet erős falak vettek körül; még nagyobb erőt jelentett azonban fekvése, mivel a Temes folyó mocsarai öveztek, melyek nagyon jó védelmet biztosítottak. Így hát a mieink, miután a falon jó széles rést nyitottak a tűzérséggel, ostromra akartak indulni, hogy bejuszanak, a bentieknek azonban — mielőtt a mieink rászánták volna a rohamra ma-

43 A havasalföldi hadjáratról szóló elbeszélés nemcsak szüksézává, hanem itt-ott pontatlan is. L. Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története. Temesvár 1893.; Andrei Veress, Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1596. București, 1925 és legújabban részletesen *St. Olteanu*; Les pays Roumain à l'époque de Michel le Brave. București, 1975, 97—105. o.; ez az eseményeket „a hadjáratra egyesült három román fejedelemiség” (értsd: Havasalföldre, Moldva és Erdély) közös erőfeszítéseket értékeli, az erdélyi haderő jelentőségét azonban teljesen minimalizálja. Boeckai István (a fővezér) nevét sem említi, hanem Silvio Piccolominit és „Miksa főherceg németjeit” (?) helyezi az előtérbe.

44 Ellírás január helyett. L. *Banfi*, 8. o.

45 A város nevének helyét a szerző, vagy a másoló üresen hagyta.

46 Báthori Zsigmond 1596. június 10-én kezdte meg Temesvár ostromát, majd — arra a hírre, hogy Hasszán nándorfehérvári pasa nagy fölmentő sereggel közeledik — néhány nap múlva abbahagyta. (*EOE*. III. 362. o., s ennek nyomán *Rónai Horváth* II. 131. o.)

gukat — volt annyi idejük, hogy egy új palánk-védőfalat emeljenek a bedőlt falal szemben. Emiatt sokan estek el a mieink közül, amikor be akartak hatolni, és annyira visszaverték őket, hogy nem is merészkedtek újra próbálkozni. Ettől kezdve a továbbiakban egyre inkább lohadt a kedvük és a reményük, hogy el tudják foglalni a várost.

Mivel Ferdinánd főherceg, a császár nagybátyja, Tirol ura, előző évben meghalt, a császár úgy határozott, hogy elküldi idősebb öccsét, Mátyás főherceget, hogy tájékoztódjék ennek az újrakézbe került tartománynak a helyzetéről.⁴⁷ Mátyás főherceg helyett, akit két évvel azelőtt a magyarországi hadsereg főparancsnokává nevezett ki, Miksa főherceget helyezte a hadsereg élére, aki előző évben kevés haderővel Felső-Magyarországon tartózkodott. Tábornaggyá Schwarzenberg bárót (Baron di Suttzburgh)⁴⁸ tették meg, aki az elmúlt évben Mansfeld gróffal a kétezer flandriai vértest vezette. Ő, előrevonulva, a sereg zömét Esztergomnál hagyta, majd innen indulva nagyszámú gyalogságot bárkára rakott, ő maga szárazföldön ment utánuk a sereggel, és Vác ellen fordult. A törökök ezt meghallva, úgy ítélték, hogy [nem] tudják magukat tartani, elmenekültek Pestre, miután felgyújtották a várost,⁴⁹ mely nem annyira város, mint inkább kisvárosszerű. Ahogy a mieink elfoglalták, erődítményt kezdtek építeni, belefoglalva egy régi templomot is; napokon át ezen dolgozott az egész tábor, bár elég hanyagul, miközben Miksa főherceg a hadsereg többi részét várta.⁵⁰

Közben a havasalföldi visszavonulás után Szinán meghalt Konstantinápolyban, részben az évek súlya alatt, részben az őt ért szegény miatti kétségbeesésében.⁵¹ Ez a Szinán sokat panaszkodott Ferhát basa családsága miatt, hajtogatva, hogy ha ő nincs, nem veszítette volna el Esztergomot, hanem még szerzett volna a császárból. Utóda Ibrahim (Hebraim) pasa lett, a szultán veje,⁵² akinek sikerült úgy munkálkodnia, hogy rávette a szultánt a háborúra. Valamikor júliusban teljes katonai erejével elindult Konstantinápolyból, és negyven nap leforgása alatt Nándorfehérvárról volt, ahova vagy egy hónappal korábban Dzsáfer (Gjaffer) pasa eunuch is megérkezett sok emberével, hogy megsegítse az erdélyiek ostroma alatt álló Temesvárt. Ez a Dzsáfer, átkelve a Dunán seregével, még a Temesvártól kilenc mérföldre fekvő Bechkerékhez (Bechcherechi) sem ért, amikor az erdélyiek, ennek hírére hallva, úgy megrémültek, hogy azonnal elvontatták ágyúikat és visszavonultak Lippára, félig feloszolva, egyrészt, mert sok embert veszítettek a város ostrománál, másrészt, mert sokan visszavonultak otthonukba pihenni, ahogy ez ennél a nemzetnél szokás. Így aztán a törökök fölmerték Temesvárt, de nem mentek tovább, mert közben meghallották a másik oldalról a mieink fegyvertényeit Vác körül.

A szultán, ahogy Belgrádba (Belgrad) ért, azonnal börtönbe vettette Mehmed pasát, Szinán fiát, aki azelőtt beglerbég volt és előző évben Esztergomnál megverték. Két hónapig raboskodott az említett várban, aztán barátai közbenjárására kiszabadult és amikor a szultán eltávozott, Nándorfehérvár (Alba Greca) parancsnokaként hagyta ott; némi idő elteltével damaszkuszi pasának nevezték ki, a beglerbégi tisztséget pedig Mehmed pasa kapta, aki a múlt évben behatolt Esztergomba. Ahogy a szultán megérkezett, azonnal kiszabadította a fogságban meghalt császári követ családját és útnak indította őket az angol követ személyzetének kíséretében; ez a követ épp a török táborban volt ekkor.⁵³ A szultán néhány napot azzal töltött, hogy a szükséges dolgokról gondoskodik, amíg meg nem hallotta az újságot, hogy a mieink Hatvannál (Ottuan) vannak, ami arra készítette, hogy sietve elinduljon.

Amikor a mieink már bevették Vácot és nagy lassan építették a várat, megérkezett a táborba az új parancsnok, Miksa főherceg, augusztus 4-én. Nyolc napig maradt, majd 12-én elvonult Hatvanba, Váctól négy mérföldnyire, ahova három nap múlva, azaz 15-én érkezett meg. Ezt a várost a mieink 29 napig egyfolytában vették, 30 ágyúval és a mi hadseregünkön kívül még Felső-Magyarország embereivel, még Tieffenbach (Tieffenporch) is lejött onnan személyesen, de csak szeptember 4-én

47 Ferdinánd főherceg, I. Ferdinánd császár-király harmadik fia, aki apja halála, 1564 óta Tirol tartományban uralkodott, 1595. január 24-én halt meg. Halálával Tirol visszakerült Rudolf császár-király kormányzására alá.

48 Adolf Schwarzenberg báró (1599-től gróf), aki 1600-ban Pápa ostrománál halt hősi halált.

49 *Komáromy András* (A mezőkeresztesi csata 1596-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 1892. 55. o.) szerint ez július 25-én történt. Megemlítjük, hogy a magyar hadtörténeti irodalom Vác elfoglalását Pálffy Miklós érdemének tartja. *Gömörly Gusztáv* (Hatvan ostroma és bevétele, 1596. Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 99. o.) szerint Schwarzenberg július 24-én Komáromnál volt.

50 Miksa főherceg a szokott gyülekezési helyen, Győr és Komárom közt várakozott.

51 1596. április 4-én.

52 A már említett Damad Ibrahim pasa.

53 A fogságban meghalt császári követ családjára nem találtam adatot. Az angol követ, aki elkísérte III. Mehmedet magyarországi hadjárátán, Edward Barton volt.

foglalták el,⁵⁴ inkább csak a véletlen folytán. Miután ugyanis a törökök, reggel, egy kétfoldali támadás alkalmával, visszaverték a mieinket és már nagyon fáradtak voltak, dél felé néhány katonánk mesterséges tüzet hajított be, amely felgyújtott egy házat; amikor a török őrség odaszaladt, hogy eloltsa, a mieink közül valaki észrevette, hogy az őrség nagy része otthagya a helyét. Értesítette erről társait és rögtön benyomultak; az egész hadsereg utánuk ment, és elfoglalták a várost, amelynek majdnem valamennyi lakója meghalt, maga a helység bégje is elesett és egy másik is, aki előzőleg Füleken (Filech) volt;⁵⁵ de néhányan megmenekültek, köztük a bég anyja is, aki mindvégig arra buzdította fiát, hogy ne adja fel a várat, hanem ott haljon meg, ahogy azután meg is tette.

Három napra rá, hogy ezt a helyet bevettük, hírt kaptunk, hogy a szultán megérkezett Szegedre (Seghedino),⁵⁶ ebbe a Tisza (Tissa)-menti városba, hogy segítséget vigyen Hatvannak. Mert alighogy meghallotta ennek ostromát, elindult Nándorfehérvárról, átkelt a hídon Péterváradnál (Pietro Varadin) és nagy sietve előre küldte Szolnokra Dzsáfer pasa eunuchot, hogy valami segítséget adjon a városnak. Ő azonban, amikor megtudta, hogy nincsenek valami jól ellátva katonasággal, nem merészkedett kitenni magát a halálnak, hanem bevárta a sereg többi részét.

Amikor tehát 21-e körül biztos hírt kaptunk a szultán jöveteléről, jónak láttuk kiüríteni Hatvant és visszahúzódni a Dunáig, Vác mellé, ami meg is történt.⁵⁷ Közben a szultán előnyomult Szolnokig és miután megtudta, hogy már elvonultunk Hatvanból, úgy döntött, hogy ostrom alá veszi Egert (Agria), mely közelebb esett hozzá, mint bármelyik más várunk, amellet fontos szerepe volt ebben a háborúban. Elindult tehát táborával arrafelé, és nagyjából szeptember 26-án érkezett meg;⁵⁸ néhány nappal azelőtt Miksa főherceg őfensége, aki értesült az ellenség tervéről, beküldte a várba Tirsch (Terski) ezredet 1000 gyalogossal és 200 lovassal, azonfelül Della Torre gróf 1000 emberét, akiket Hatvanból elvonulva ugyancsak ebbe a várba irányított.⁵⁹ Ez a katonaság, hozzáadva azokat, akikkel Nyáry Pál (Paolo Gnari),⁶⁰ a vár kapitánya rendelkezett, 5000-re rúgott. Az ellenség, rögtön odaérkezése után, hevesen lőtte az alsóvárost, amelyet június 3-án⁶¹ a mieink kiürítettek és mindnyájan visszahúzódtak a hegyen álló várba, amely a várost védi. Az ellenség rögtön bevitte a városba útegeit, 16 nagy és rengeteg kis ágyút és aláaknázták az egyik bástyát. Amikor ezzel sikerült felrobbantaniok a löportornyot, behatoltak és több mint ezer embert kardélre hánytak a vár első részében. A parancsnok a másikba menekült, melyet bástyák és árok választott el az elsőtől; ezt is ágyúzták és aláaknázták. A mieink végül, minthogy nagyon megfogyatkoztak és kimerültek, megadták magukat; a feltételeket a püspökség kanonokjai eszközölték ki. A főtisztek nem egyeztek bele a megadásba, de fogva tartották őket, amíg el nem küldték oda [cserébe] azokat, akiket előző évben a mieink fogtak le Visegrádnál. A katonák nagy részét, már azután, hogy a várat elhagyták, felkoncolták, hogy bosszút álljanak a mieink kegyetlenkedéséért Hatvanban; de ez nem elég métség álnokságukra.⁶²

Miksa főherceg, mialatt a törökök Egert vívták, Erdélybe és Felső-Magyarországra küldött segítségért, hogy a lehető legnagyobb erővel vonulhasson Eger megsegítésére. Pálffy elküldte, hogy toborozzon katonákat Alsó-Magyarországon,⁶³ majd elindult seregével Vácra Fülek felé, hogy összevonja minden haderejét. Az általános gyülekezés helyéül Miskolc (Miscolez) környékét jelölték ki, nem messze a Sajó (Saio) folyótól, Egertől, mintegy 5 mérföldre, a Tisza felé. Először Tieffenbach (Tieffenpoch), Felső-Magyarország főkapitánya érkezett oda, hogy megvédje a vidéket az ellenség portyázásaitól, mert Eger ostroma alatt mindenütt pusztítottak. Azután megérkezett ugyanoda a táborba Báthori Zsigmond és nem sokkal ezután Mik-

54 *Gömöry Gusztáv*: i. m. (I. 49. j.), ahol az ostrom napi részletességű leírását olvashatjuk, a vár elesését szeptember 3-ára teszi. (245—246. o.)

55 Hatvan védője Arszlán pasa volt; a volt füleki bég nevét nem sikerült megállapítanom, halálát leírja *Gömöry*, i. m. 247. o.

56 1596. szeptember 6-án (*Gömöry*: i. m. 251. o.).

57 Szeptember 9-én (uo.).

58 A török lovasság szeptember 20-án, maga a szultán 21-én érkezett Eger vára alá. (Claudio Cogonara olasz hadmérnök emlékirata: Magyar Történelmi Tár, XXIII., 116. o.; magyar fordítását kiadta *Kovács Béla*: Az egri vár hirtadója. 6. sz. 1965. 17. o.; I. még *Sugár István*: Az egri vár és viadala. Bp., 1971. 116. o.)

59 Tirsch ezredese és Della Torre ezredese I. Cogonara emlékiratát (58. j.). Eger feladásakor mindketten török fogságba estek, de később sikerült megszökniük.

60 Vázlatos életrajza: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése, 1600—1607. Kiadja *Benda Kálmán*. H. n. 1975 (Tanulmányok Kisvárdáról) Bevezetés.

61 Nyilván elírásból eredő tévedés. A helyes dátum: szeptember 23.

62 Isolano hallomásból írta le az egri ostromot, s az nem mindenben egyezik pl. a Cogonara által elmondottakkal. A püspökség kanonokjairól egyetlen korabeli följegyzés sem emlékezik meg. (Az ostrom összefoglaló leírása: *Sugár*: i. m. I. 58. j., 116—118. o.)

63 A korabeli szóhasználat szerint Alsó-Magyarországnak nevezték a Felvidék nyugati részét, a bányavárosokig. Az ettől keletre eső rész volt Felső-Magyarország.

sa főherceg is, miután már megjött a híre Eger elvesztésének, ami szeptember 14-én következett be.⁶⁴ A sereg létszáma a következő volt: 7000 rác és 8000 német gyalogos a főherceggel, 7000 huszár és 7000 hajdú Báthori Zsigmonddal, Tieffenbach emberei: 4000 huszár és 5000 hajdú; majdnem ugyanennyit hozott Pálffy Alsó-Magyarországról a sziléziai 2000 lovason és ugyanannyi gyalogoson kívül, akik Zsigmond rendes segédcsapatai voltak és vele jöttek.

20-án mindezek a csapatok egyesültek és az a határozat született, hogy egy igen nehéz szakaszon közelítjük meg a várat, ott, ahol egy mocsár ereszkedik le a hegyről és belemegy a Tiszába; emellett azelőtt egy nagy, Keresztúrnak (Cherestur) nevezett kastély volt.⁶⁵ Úgy mondták, hogy azért lesz jó arra menni, mert így három mérföldnyire megközelítjük Egert, ezenfelül ez az út igen biztonságos, nincs olyan veszély, hogy az ellenség reántkírád. Így Miskolcra két nap alatt az említett helyre értünk. Mikor ezt ellenségeink meghallották, ugyanaznap tőlük is odaérkeztek mintegy 8—10 000-en, inkább csak földerítés céljából, mint más okból. Miután rövid ideig tartó csetepatéba bonyolódtak velünk és mindkét rész tájékozódott a másiktól, ők visszatértek seregükhöz, mi pedig tábort ütöttünk kicsit följebb a hegy felé, az említett mocsár szélén, egy romos kastély kerítése közelében. Ezzel szemben volt egy igen nehéz és szűk gázló a mocsáron. Volt azután a közelben egy másik gázló, lejjebb, a Tisza felé, ahol a keresztúri (Chesur) kastély állt; még láthatók voltak a kőfalak, meg egy régi fahídnek a maradványai. Ez a gázló könnyebben járható volt, mert ott a mocsár nagyon megszűkült, de a régi kastély miatt az egész környék tele volt árkokkal és nagy gödrökkel, amik nagyon akadályozták a lovasságot.

Ezen a helyen táboroztunk, amikor október 24-én, úgy dél felé, szemünk elé tűnt az ellenség tábora, de az említett átjárón túl, a mocsár túlsó szélén. Nem sok idő múlva az ellenség egy része a két kőfal közti alacsony gázlón megkezdte előnyomulását a mi táborunk felé, hogy harcba bocsátkozzék velünk. A harc egészen addig tartott, amíg az éjszaka szét nem választott bennünket. Eközben az ellenséges sereg teljes egészében csatarendben állt, olyan széles arcvonalon, amit több mint hat olasz mérföldnyire becsültek. A sereg háta mögött a tábor szolgáló személyzete a sátraknál maradt, míg a harcosok, ahogy mondtam, szemtávolságra tőlünk, harcvonalba fejlődtek.

Másnap reggel a [török] lovasságból megint többen átjöttek a két kőfal közti gázlón és harcot kezdtek velünk. Ez váltakozó szerencsével tartott egészen az éj beálltáig, ami végül is félbeszakította. Folytatódott másnap reggel, szombati napon, október 26-án, amikor is hajnalban az ellenség, szokása szerint, megint benyomult az átjárón és csatározásba kezdett, de ekkor nagyobb erővel jöttek, mint az előző napokon és még valamelyes tábori tüzérseget is áthoztak. A mieink, akiket így folyton háborgattak, azt határozták, hogy hagyják őket egy bizonyos pontig előnyomulni és jól széthúzódnai a síkságon, azután az egész sereg mögöttük nyomul, elállja a gázlót, így elvágják a visszavonulást és nagy részüket lekaszabolják. Az ellenség azonban, látva mozdulatainkat és megsejtve, miről van szó, nem mert bevárni miniket, hanem minden felől kezdett visszahúzódnai a gázló felé. Majd látva, hogy mi elszántan a nyomukban vagyunk, mind nagyobb gyorsasággal, menekülésszerűen tódultak a gázló felé, rendetlenül, hogy sokan beleestek a kőfalak körül levő árokba és a mocsár sarába, mások pedig, akik túlságosan eltávolodtak a többiektől, kívül rekedtek és a mieink lekaszabolták őket. Nem volt azonban akkora veszteségük, mint amekkorát jelentettek, és amelyet szándékunkban volt rájuk mérni, minthogy az ő csapataik csupa gyors lovasságból álltak, mi pedig igen lassan mozogtunk a magunkkal vitt gyalogság miatt, és hogy a csatarend fel ne bomoljon; így módjuk volt biztonságban visszahúzódnai.

Mindamellett egyszer megkezdett menekülésük és félelmük azután sem szűnt meg, hogy átjutottak a gázlón. Ahogy rettegve és rendetlenül visszahúzódtak a tábor felé, láthatólag jó alkalmat nyújtottak volna rá, hogy teljesen megverjük őket, ha csak velük kellett volna számolni, akiket, úgy mondják, Ibrahim pasa nagyvezír vezetett; a sereg nagy része azonban a táborhelyen volt a szultánnal. A törökök nem hitték, hogy merszünk lesz a gázlón átmenni, úgy hogy közben eltávolodunk táborhelyünkől, ezért azokon a csapatokon kívül, akiket említettem, és akik Ibrahim alatt átkeltek a mocsáron, Haszán (Assam) pasát, Murát pasa fiát ki is küldték a hegy felé eső magasabb gázlóhoz, majdnem szemben a mi táborunkkal. Minthogy

⁶⁴ A helyes dátum: október 12.

⁶⁵ Isolano a következőkben is következetesen Keresztúrt említ Keresztes (Mezőkeresztes) helyett. Az általa — ugyancsak következetesen — kastélynak (una grand villa) nevezett romos épület más leírások szerint templom volt. Erre, valamint a csata itt következő leírására l. *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története c. tanulmányát* ugyanebben a számban. (553—571. o.)

azonban ezt a gázlót szépszájú német gyalogos őrizte, és nemcsak keskeny volt, hanem több helyen be is vágták, Haszán nem tudott előrenyomulni és nem tudta a mi erőnk egy részét lekötni, ahogy tervezték, hogy így megosszanak bennünket. Miután a mieink kellően biztosítva voltak ezen a részen, ez tette lehetővé, hogy selegünk rátámadhasson azokra a csapatokra, amelyeket Ibrahim vezetett, és visszazsorítsa őket a gázlón túlra, ahogy említettem.

Ebben a helyzetben a továbbiakat az erdélyi fejedelem döntötte el, akit bosszantott, hogy Havasalföldén Szinán pasának sikerült elmenekülnie. Arra gondolva, hogy itt is ugyanaz történik majd, nagyon erősködött a főhercegnek, Istent és az embereket híva tanúul, mondván, hogy nem szabad elszalasztani a már elnyert győzelmi lehetőséget. Vele egy véleményen volt Pálffy Miklós és majdnem az egész magyarság, úgyhogy a főherceg, miután a németek közül is többen ezt javasolták, úgy döntött, hogy át kell menni a mocsáron, bár a reggel tartott haditanácsban azt határozták, hogy semmiképpen nem kelnek át. Így hát katonáink nagy bátran megkezdtek az átkelést a gázlón, de nagy összevisszaságban és hirtelenséggel, ugyanis már csak két óra lévén hátra a nappól, nem jutott idő arra, hogy a gázlón túl újra rendeződjünk, ahogy kellett volna, hanem ahogy az emberek átértek, előnyomultak anélkül, hogy bevárták volna egymást. A lovasok összekeveredtek a gyalogosokkal, a magyarok a németekkel, ahogy a véletlen és a sietség magával hozta.

Az ellenség, amikor látta, hogy a mieink átkelnek, nem foglalt harci állást, hanem egyre csak hátrált, hol lassan, hol gyorsabban, aszerint, ahogy mi előrenyomultunk, egészen a táborhelyig; közben otthagytak sok kisebb és nagyobb ágyút, amiket az előző napokon hoztak előre. Így aztán ők hátrálva, mi pedig előrenyomulva elértünk az első sátrakig, amelyek mögött ott sorakozott az ellenséges sereg nagyobb része, összevonva a hirtelen és egyáltalán nem várt fordulatra a szultán személye körül. Haszán pasa, aki elment, hogy megpróbálkozzék a felső átjáróval, amikor ez nem sikerült neki és amikor látta, hogy a mieink visszanyomták Ibrahimot már egészen a táborhelyig, hirtelen visszafordult, övéinek nagy hasznára; nem mintha időben érkezett volna, hanem mert azzal, hogy a másik oldalról közeledett harcra nálunk jobb szárnyához, komoly gondot okozott a mieinknek. Ugyanakkor a bal szárnyon előre törve Dsigalazáde (Cicala) megingatott egy csapat rácot, akik azon a részen voltak; hasonlóképpen azok az elől levő katonáink, akik otthagyták csapattestüket, hogy raboljanak az ellenség sátraiban, most visszazsorultak az előnyomuló janicsárok elől és megfutamodtak. Amikor azok, akik még szilárdan álltak, azt látták, hogy az elől levők menekülnek, nem várva be, míg a helyzet tisztázódik, szintén menekülésbe kezdtek és szinte az egész hadsereg egyszerre csúfosan és végzetesen megfutamodott. A főherceg, jóbarátai tanácsára, kitért a veszély elől, és erre határozta magát az erdélyi fejedelem is, aki, ahogy az előnyomulásban mindenkit megelőzőtt embereivel, az elsők között volt a menekülésben is. Azok, akik hátrább voltak, hiába próbáltak megállni, mert saját visszarohanó embereink beléjük ütköztek és magukkal sodorták őket. A német gyalogság ottmaradt magára hagyva és összezárkózva a szultán kincses sátrai mellett, mindnyájukat kardéle hányták. A hajdúk, akik gyorsabbak voltak, mint a gyalogosok, jórészt megmenekültek, ugyanígy a lovasság nagyobb része is, bár sokan elpusztultak menekülés közben a síkság gödreiben és árkaiban, még inkább a mocsárban, mivel a két kőfal közti gázló túl keskeny volt, csak kevesen tudtak rajta egyszerre átmenni, és annyira siettek, hogy más gázlót keresve elsüllyedtek az ingoványban és a lápban.

Mivel már későre járt és éjjeledett, az ellenség nem folytatta előnyomulását. A mieink egy része a szabad földeken keresztül Tokaj felé menekült, mások visszatértek a táborhelyre, ahol az éjszaka nagy részét vidám iddogálással töltötték, majd továbbindultak, ki Kassa, ki Fülel felé, a hegyi úton, amely az erdőtől jobbra húzódik. Reggelre az ellenség üresen találta a táborát a felállított sátrakkal, 27 ágyúval és nagy mennyiségű holmival. A tatárok és más csapatok úzóbe vették a mieinket, és megkaparintották a szekerek nagy részét a rajtuk levő szerencsétlenekkel, akik az éjjel, remélve, hogy megmenekülnek, az erdők felé vették útjukat. Két nappal az ütközet után, este, a szultán felszedte táborát és visszaindult Nándorfehérvár felé, ellátva őrséggel Egert, ahol Bektes (Behtes) pasa maradt. Elvitette a Belgrád várából hozott lövegek nagy részét, és rendeletet adott ki, hogy mindazokat, akik elmenekültek a táborból az ütközet alatt, koncolják fel, vagy tegyék rabszolgává, egyszersmind elkobozta mindenüket.

Miksa főherceg visszatért Kassára, az erdélyi fejedelem pedig Tokajba; ahogy meghallották, hogy az ellenség elvonult, mindegyikük rögtön hazatért.

Ezekben a napokban a szultán elvett a nagyvezíri tisztséget Ibrahimtól és Dsigalazádénak (Cicala) adta, aki az említett ütközetben a mieink menekülése után az elsők között kezdte meg szegény gyalogságunk felkoncolását, amely ott maradt beszo-

ritva; majd hetvenkedve, kezében véres kardjával, megjelent a szultán színe előtt, másokkal együtt vádolva Ibrahimot, amiért elsőnek ingott meg, mondván: ő az oka, hogy a keresztényeknek sikerült annyira előretörniök. Elvették hát Ibrahimtól hivatalát és Dsigalazádét tüntették ki vele; de ő sem maradt állásában két hónapnál tovább, mert Ibrahim váltott lovakkal, más úton, nagy gyorsan Konstantinápolyba sietett, ahol is addig praktikált a szultán anyjával, hogy visszaadták hivatalát, Dsigalazádét pedig mazullá tették;⁶⁶ kevéssel utóbb beglerbégként Damaszkuszba küldték, ha jól emlékszem.

Amikor a szultán elindult Belgrádból, hogy visszatérjen Konstantinápolyba, Haszán pasát, Mehmed pasa fiát Nándorfehérvárott hagyta, azzal, hogy őrizze a határt a következő évig. Ez a Haszán háborúpárti volt, ezért megölette az angol követ titkárát, aki Bécsből előnyös békefeltételekkel tért vissza.⁶⁷

1597

Ebben az évben a tél folyamán gyűlést tartottak Regensburgban, a fejedelmek részvétele nélkül, de a császár jelenlétében, és újra megerősítették, hogy segítséget adnak őfelségének. A pápa csak unokaöccsét küldte el Prágába, hogy nyolcezer olasz gyalogost ajánljon fel és hogy közölje: a következő évben megkezdik a felszerelés küldését.⁶⁸

Még a tél folyamán Don Giovanni di Peinestan⁶⁹ Pálffyval együtt bevette a tatai várat, a Budáról Győrbe vezető útvonalon, egy petárdával; ezt a helyet két évvel azelőtt Szinán pasa foglalta el, hogy Győr ellen vonulhasson.⁷⁰

Ennek a télnek a kezdetén Prágába érkezett az erdélyi fejedelem, már azzal az elhatározással, hogy lemond a feleségéről és a fejedelemségről; ez nem tetszett a császárnak, aki kérte, hogy maradjon, de hiába; abba azonban beleegyezett, hogy vár egészen a jövő év végéig. Miután azonban a tél elején a török szultán győzelmesen, diadalmenetben visszatért Konstantinápolyba, és miután Ibrahim visszanyerte hivatalát, tanácsot tartottak, hogy új fővezért küldenek Magyarországra. Választásuk Szaturdzsi Mehmed (Sattuge Mehmet) pasára esett,⁷¹ aki azért kapta ezt a melléknévet, mert janicsár aga korában megbüntetett néhány gonosztevőt, akik éjszakánként nagy késekkel járták Konstantinápoly városát, gyilkolva és más gonosztetteket követve el.

Szaturdzsi Mehmed útnak indult, de nagyon későn, és Belgrádba érkezve hozzáfogott, hogy összegyűjtse a sereget.

Ekkoriban Haszán pasa eunuch, felhasználva azt a körülményt, hogy a szultán anyja valamiért neheztelt vejeire, Ibrahim pasára, folyamodványt intézett hozzá, amelyben kötelezte magát, hogy elintézi, hogy az uralkodó ne menjen vissza a háborúba és hogy segítségére lesz a mecset költségeinek előteremtésében. Ezért Ibrahimot mazullá tették⁷² és helyébe Haszán eunuchot ültették, aki elérte, hogy a szultán a háborúpárti Dzsáfert és Jemisdzsi Haszánt (Assan Jemisi) elhelyezze a magyar határról máshová. De néhány hónap múlva ez utóbbi folyamodványt intézett az uralkodóhoz, amivel az volt a célja, hogy egyszerre félreállítsa a [szultán]anyját, a kapi agát (Capi aga), az uralkodó vejét és másokat, hogy ő maradjon egyedül minden ügy intézője; az érdekelték néhány hónap múlva összefogtak, szövetségre léptek és addig mesterkedtek, amíg Haszánt börtönbe nem vetették a Héttoronyban, és meg nem fojtották.⁷³

Eközben már megindult Miksa főherceg és összegyűjtötte a sereget Óvárrott (Altimburgh);⁷⁴ táborparancsnokká Burgau (Burgrau) örgrófot tette meg, helyette pedig Giorgio Basta volt, aki akkoriban érkezett Flandriából.⁷⁵

Óvárrott seregünk augusztus 9-e körül indult el, és Nádasdy (Nadasti)⁷⁶ elgondolása alapján Pápa felé meneteltünk, ahová, miután egy hídon átkeltünk a szekerekkel a Rábcán (Rabriz) és a Rábán (Raba), ugyanazon hónap közepe táján érkeztünk

66 1596 december legelején. December 9-én már újra Damad Ibrahim volt a nagyvezír.

67 Erre vonatkozóan nem találtam adatot.

68 Aldobrandini prágai küldetésére l. *Banfi*, 1939. 9—10. o.

69 A nevet nem tudtam azonosítani.

70 Tata bevétele, kétnapi ostrom után, május 22-én történt. Az ostromra l. *Jedlicska Pál*: Adatok erdélyi báró Pálffy Miklós ... életrajza és korához. Eger, 1897. 622—625. o.

71 Szaturdzsi Mehmed pasa, 1597-ben magyarországi fővezér (szerdár). Melléknévének jelentése: „a hóhér”.

72 1597. december 3-án.

73 1598. április 8-án. — Kapi aga: a szeráji őrség parancsnoka.

74 Magyaróvár (Moson vm.)

75 Karl Burgrau örgróf. Ferdinánd tiroli főherceg és Welsler Filippina természetes fia. — Giorgio Basta, ekkor még csak helyettes fővezér, 1597 augusztus első napjaiban érkezett a magyaróvári táborba. (Életrajza: *Basta levelezése*, Bevezetés, XXVI. s. köv. o.)

76 Nádasdy Ferenc, a „fekete bég”, 1587 óta királyi főlovászmester.

meg. Útközben egy napra megálltunk Győr látótávolságában, amikor is a mieink már arra gondoltak, hogy megkezdjük a vár ostromát.

Végül is Pápát hat nap alatt bevettük, ostrom alá véve a nagy kiterjedésű várost, ahol az ellenség nem fejtett ki nagy ellenállást, a várat pedig feladták. Kivonuláskor a törökök nagy részét, a feltételek ellenére, levágták és kifosztották a mieink, főleg az olaszok és a franciák; de akik megmenekültek, azokat biztonságban Fehérvárra (Alba Regale) küldték, szandzsákbégjünkkel együtt.⁷⁷

Pápa bevétele után, minthogy a sereg távol a Dunától, sok napig víztől nem járt területen volt, jónak látták, ha visszamegyünk a folyóhoz, hogy az emberek felüdüljenek, így hát visszavonultunk Óvár irányába, félúton Óvár és Győr közé. Eközben Zrínyi gróf (Cont di Serino)⁷⁸ néhány foglyától arról értesültünk, hogy Győrnek nincs 15 napi élelme sem. Erre odaküldtek bennünket, hogy megszálljuk a vár környékét és ügyeljünk, hogy ne jusson be élelem, így rögtön elfoglalhassuk. A hír azonban hamis volt, így nem is lett ostrom belőle, csak nézelődtünk és 25 napon át ott táboroztunk a Dunánál, a Komárom (Comar) felé eső alsó részen. Nem csináltunk mást csak néhány erődítményt, és csatározgattunk a várbeli [török] katonákkal, akik naponként kijöttek, ahogy éppen kedvük tartotta, és egészen a tábor sáncáig nyomultak, hogy foglyokat ejtsenek.

Ezalatt Szaturdzsi Mehmed pasa, az új szerdár, már elindult Nándorfehérvárról, és meghallva a hírt, hogy mi Győr alatt vagyunk, sietette útját Budára, majd 6 nagy ágyúval Tata felé indult; ez a Győrbe vezető úton fekszik egy tó mellett, a mieink az előző télen foglalták el. Október elején ért oda, és miután felállította az ágyúkat, 6 nap alatt bevette, az őrség pedig éjjel kiszökött a parancsnokkal együtt, és a Vértes (Vertes) közeli erdőseibe menekült. Amikor a mieink meghallották, hogy Szaturdzsi elindult Budáról Tata felé, mivel félték attól, hogy egyenesen Győrnek tart, úgy határoztak, hogy nem várják be ott. Ugyanis nem tartották magukat elég erősnek ahhoz, hogy nyílt mezőn szálljanak harcba vele, sem elegendőnek arra, hogy megakadályozzák a vár tetszés szerinti megsegítésében. Így visszahúzódtak a komáromi szigetre, és onnan, miután a Duna másik ágán is átkeltek, Tatával szemben táboroztak le, miközben hidat kezdtek verni és elhíresztelték, hogy Tata segítségére akarnak menni; mindez azonban hiába volt, mert közben Szaturdzsi már bevette a várat.⁷⁹ Mi tehát elkezdtük a híd szétbontását, majd attól tartva, hogy az ellenség esetleg Esztergom (Strigonia) felé indul, az emberek egy részét odaküldtük.

Miután Szaturdzsi bevette Tatát, néhány napig ott maradt, hogy rendbehozza, azután felszedte a táborát és visszatért Budára, onnan pedig a Dunán átkelve a pesti (Pest) síkságon táborozott le, azzal a gondolattal, hogy beveszi Vácot (Vaccia) és felégeti a vidéket Palánk (Polanca) és Szécsény (Secheten) felé.

Amikor ezt meghallottuk, elindultunk Tata mellől Esztergom felé, majd onnan továbbmenve fél mérföldnyire megközelítettük Vácot, szűk hegyszorosokon keresztül, melyek azon a helyen nagyon közel fekszenek a Dunához. Ott azután megálltunk, megerősítettünk néhány hegycsúcsot árkokkal és átszeltük a síkságot, hogy előnyösebb helyzetbe jussunk. Minthogy Vác ki volt szolgáltatva az ellenségnek és vára igen gyöngye volt, elrendelték, hogy mihelyt az ellenség letáborozik ott, még ugyanazon az éjjelen ürítsék ki és sajkán (saiche) szállítsák el az embereket. Ezt végre is hajtották, mert amint a sötétség beálltával megjelent az ellenség, a mieink a város szélén tüzet gyújtottak és visszavonultak. Még fel sem lángolt a tűz, mikor az ellenség már elkezdte lőni nyolc nagy ágyúval. Nem sokkal később azonban, amikor a tűz égni kezdett és észrevették, hogy a várost kiürítették, abbahagyták az ágyúzást.⁸⁰

Ezután az ellenség egész hadirendbe állított seregével ellenünk indult és harcra ingerelt, de mi bent maradtunk erődítéseinkben. Erre másnap újra odajött, és ekkor könnyű csatározás folyt a lovasság között. Mikor azonban Szaturdzsi látta, hogy nem akarunk kimenni és megütözni, ő is kiürítette Vácot, és minden további akció nélkül visszavonult Nándorfehérvár felé, mivel már november 10-e volt. Mi pedig visszamentünk, megerősítettük Vácot és kicsiny őrséget hagyunk benne.

Ekkortájt néhány török, Pálffy barátai, akik Budán voltak, kérték, hogy békétárgyalásokat folytathassanak, és hozzánk jöttek a Duna egyik kis szigetére, de semmi megegyezésre nem jutottak.

77 Pápa augusztus 20-án kapitulált. (Az ostrom leírása: *Banfi*, 1939. 220—224. o.) A török parancsnokot Zrínyi György közbelépése mentette meg. (*Rónai Horváth*, II. 138. o.)

78 A már említett Zrínyi György.

79 Vajda Kristóf kapitány, miután hiába kért segítségét a Komáromnál táborozó Miksa főhercegtől, háromnapos ostrom után a megfogyott őrséggel október 12-én éjjel valóban kiszökött a várból. (Tata története. I. Szerk. *Kovács Emő*. Hely- és év nélkül. [1979] 198. o.) *Banfi* (1939. 226. o.) a vár elesését október 9-ére teszi.

80 Vác őrsége november 2-án éjjel vonult ki a várból; a törökök 3-án reggel vonultak be. (*Banfi*, 1939. 227. o.)

Ezután hadseregünket feloszlatták, de fegyverben maradtak a franciák és a vallon ezredék maradványai, továbbá a vallon lovasság, amely ebben az évben lépett szolgálatba, és Petz (Pez) ezredének fele,⁸¹ ezeknek megfelelően kényelmes téli szállást adtak.

Ebben az évben is, mintegy szeptember táján, az erdélyi fejedelem másodszer is megjelent Temesvár (Temisuar) alatt, de kevés eredménnyel, inkább csak azért, hogy erejét megmutassa; hamarosan feloszlatta seregét, és visszatért országába.

1598

Ennek az évnek telén Báthori Zsigmond (Sigismondo Battori), miután előbb hosszas tárgyalásokat folytatott, keresztülvitte elhatározását, hogy Erdélyt átadja a császárnak, lemond a feleségéről és kárpótlásul birtokba veszi a neki ígért hercegséget Sziléziában (Slesia), meg ezenfelül még valami jövedelmet. Ez ügyben három királyi biztos ment oda [Erdélybe], úgy mint Istvánffy (Istvanfi), Szuhai (Sasai) püspök és Petz (Pez) doktor. Zsigmond átadta nekik az országot, és egyúttal kezükbe adta Jósikát (Josica), a kancellárt, aki változtatásokat akart; őt Szatmáron (Sacomar) börtönbe vetették és néhány nap múlva lefejezték.⁸²

Nem sokkal azután, hogy Zsigmond felutazott Bécsbe, Miksa (Massimigliano) főherceg, aki az elmúlt két évben főparancsnok volt Magyarországon, felkészült, hogy átvegye öfelsége nevében annak a tartománynak a kormányzását.

Ezen a télen Schwarzenberg (Suorzemburgh) báró, aki tábornagy volt az egri (d'Agria) csatában,⁸³ de utána megfosztották a császári biztos hivataltól, a francia és vallon katonasággal, amelyhez még másokat csatolt s így létszámukat négyezerre emelte, Győr ellen indult hadivállalkozásra. Miután előzőleg, hogy gyanút ne keltsenek, titokban Komáromba vonta össze csapatait, átkelt a hídon és visszafordult Győr felé. Március 28-án éjjel megközelítette Győr Fehérvár felőli kapuját, és mivel őrség és felvonóhid nélkül találta, igen könnyen bedöntötte egy pertárával, benyomult a gyalogsággal és a lovassággal, mielőtt még az ellenség fegyvert ragadhott volna, vagy felkelt volna az ágyból. Birtokba vették a várost és elzárták a vár utcáit, hogy sehol ne lehessen nagyobb csapatot összevonni. Miután [a védők] egy darabig váltakozó eredménnyel harcoltak, mind elestek vagy fogságba kerültek. Maga a basa is elesett, mert nem ismerték fel.⁸⁴ Erre a hírre a Szentmártonban (S. Martino) levő kizsármú [török] katona is elmenekült, és otthagya a várat.⁸⁵

Ezalatt a császár nem mulasztotta el szokásos hadikészületeit, sőt erőteljesebben folytatta azokat, mivel a német birodalom fejedelmei rendkívüli segítséget nyújtottak egy regensburgi magánmegállapodás alapján. Ezenfelül még azt a külön engedményt is tették, hogy a birodalom által kiállított haderő parancsnokságát öfelsége annak adja, akinek jónak látja, holott azelőtt a parancsnokokat az a tartomány választotta, amely a segítséget nyújtotta.

Így aztán Schwarzenberg, akinek továbbra is nagy tekintélye volt a császár előtt, vette át a hadsereg parancsnokságát, Mátyás főherceg táborparancsnokaként; ez utóbbi, miután rendbehozta a tiroli ügyeket, kevéssel azelőtt vette át újra Ausztria kormányzását és a magyarországi főparancsnokságot, amit azelőtt is viselt, mivel fivérét [Miksát] Erdélybe szánták.

Amikor a katonaság nagyobb része már együtt volt Győrben, július eleje körül megindult a sereg néhány nehézágyúval Tata felé, amelyet előző évben foglalt vissza Szaturdzsi, és 24 óra alatt bevette, felkoncolva az egész őrséget.⁸⁶ Ezután a Vértes hegység várai — Csesznek (Giesmech), Veszprém (Vesprin), Palota (Palotta) és Csókakő (Chiochaechu) — ellen fordult; ezeket az ellenség mind kiürítette és Fehérvárra húzódott, úgy hogy Schwarzenberg a sereggel visszatért Győrbe. Közben újabb katonaság érkezett és ezzel a sereg nagyon megnövekedett.

81 Nyilván azonos azzal a Petz ezredessel, aki az 1604. október 15-i álmosdi csatában Bocskai István hajdúinak fogásába esett. (*Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története.* Bp., 1961. 74. o.)

82 Báthori Zsigmond az 1598. március 23-i gyulafehérvári országgyűlésen jelentette be lemondását, és azt, hogy országát átadta Rndolf királynak. Az Erdélybe küldött királyi biztosok — Istvánffy Miklós nádori helytartó (a történetíró), Szuhai István váci püspök, a Magyar Kamara elnöke és Bartholomäus Pezzen az Udvari Haditanács tagja — április 1-én érkeztek Gyulafehérvárra. Báthori Zsigmond — aki április 13-án távozott el Erdélyből — kancellárját, Jósika Istvánt, 7-én fogatta el, azzal vádolva, hogy maga akar a fejedelemség trónjára ülni. A fogoly Jósikát átadta a királyi biztosoknak, akik előbb Dévára vitték, majd Szatmárra; Miksa-főherceg erdélyi kormányzó szeptember 1-én lefejeztette. Vallomását, végrendeletét, a kivégzésről szóló jelentést kiadta *Verecs: Documente, V. 179. s. köv. o.*

83 Nyilván a mezőkeresztesi csatát érti. Schwarzenberg átmeneti mellőzéséről egyébként nem tud történetírásunk.

84 Győr visszavétele 1598. március 29-én történt. Furcsa, hogy Isolano csak Schwarzenberg Adolfot említi, s egy szót sem szól Pálffy Miklósról, jölehet a hadi vállalkozást ketten, közösen hajtották végre. (*Mohl Antal: Győr eleste és visszavétele. 1594—1598.* Győr, 1913.)

85 Győrszentmárton falu és a pannonhalmi bencés kolostor.

86 1598. augusztus 1-én. (Hadtörténelmi Közlemények, 1888. 490—492. o.)

Eközben Miksa főherceg elindult Erdély felé, helytartóról is gondoskodva Giorgio Basta személyében, de csak kevés katonai erővel, hogy bevonuljon a békésnek látszó Erdélybe. De még el sem ért Kassára (Cassouia), éppen fele úton volt Bécs és Gyulafehérvár (Alba Giulia) között, amikor Báthori Zsigmond, akinek már elment a kedve attól, hogy Sziléziában maradjon, mert úgy találta, túl nagy a különbség az erdélyi fejedelemség és az oppelni (d'Onopolia) hercegség között, a természetéből adódó könnyelműséggel hirtelen fölkerekedett és rangrejtve átutazva Magyarországon; megérkezett Erdélybe. Kolozsvárott ott találta a hercegnőt, feleségét, aki éppen másnap akart elutazni; visszatartotta őt, anyai nagybátyja, Bocskai István (Steffano Bocchai) meg Napragyi (Napragi) püspök rábeszélésére újra feleskette személyére az egész országot. Azután néhány követet küldött Miksa főherceghez, kérve, álljon el szándékától, hogy bevonul Erdélybe, s azzal fenyegetőzött, hogy különben behívja a törököket.⁸⁷

Visszatérésekor az egész ország és a várak mind az ő oldalára álltak, az egyedüli Várad kivételével; lakói ugyanis, nagy eretnekek lévén, előzőleg megverték egy jezsuitát, és attól tartottak, hogy Zsigmond haragjában megbünteti őket.⁸⁸ Így hát Nyáry Pál (Paolo Gnari) tárgyalat Rabus (Rabis) titkárral és meghódoltak Miksa főherceg előtt, aki tüstént odaküldte von Redern (di Reder) őkegyelmességét, serege tábornagyát, kétezer gyalogossal és ugyanannyi sziléziai lovassal, akiket Mial Giorgi erdélyi gubernátor várában helyeztek el, és bevonult Giovanni Marco Isolano gróf is, a tüzérség élén.⁸⁹

Mialatt Miksa főherceg Kassán tartózkodott, odaérkezett Erdély felől egy bizonyos Balislog Caffából, akit a tatár kán (tartattan) küldött, hogy a békéről tárgyaljon, és aki felajánlkozott, hogy közvetít [a császár és Báthori közt]; a főherceg fogadta őt, majd rögtön felküldte Prágába őfelségéhez.⁹⁰

Miközben ezek történtek, Szaturdusi Mehmed pasa a tatár kánnal (tartattan), aki ebben az évben mintegy 40 000 tatárral érkezett, hallva a tárgyalásról, aminek alapján Zsigmond átadta Erdélyt a császárnak, és attól tartva, hogy a németek megvetik a lábukat ebben az országban, elhatározta, hogy arrafelé vonul. Így hát, elindulva seregével, Belgrádból a nehéz tüzérséggel ellátott Temesvárra ment. Megközelítette Csanád (Chianad) várát a Maros (Maros) folyó partján, és miután egy darabig lövötte, a védők rögtön kiürítették és elmenekültek. Példájukat követte Arad (Arad) és Solymos (Solimos) is, két kis vár Lippa (Lippa) mellett, amit elhagytak. Az volt a vélemény, hogy a pasa Lippát szándékozik elfoglalni és onnan akar behatolni Erdélybe. A gyulai (Giulla) szandzsákbég azonban arra biztatta, hogy Váradot foglalja el, mert onnan könnyebb bejutni az országba, úgy hogy a pasa seregével átkelt a Maros és a Körös (Cheres) folyón és Várad alá vonult. Amikor odaérkezett, megjelent a sziléziai lovasság, meg néhány magyar és csatározni kezdtek a város és határa védelmében.⁹¹ Amikor azonban feltűnt az egész [török] sereg, gyorsan odébbálltak. A sziléziai gyalogság, 1700 gyalogos és mintegy 500 hajdú, a várban maradt, amelyet az ellenség szeptember 29-én kezdett lövetni. Az ostrom november 3-ig tartott, amikor is a török sereg elvonult, miután aknákkal, lövegekkel és rohamokkal minden lehető erőfeszítést megtett. Attól félt, hogy Giorgio Basta katonasága egyesül a közelben levő erdélyiekkel, hogy segítséget vigyenek a városnak, amiről már hosszabb ideje tárgyaltak, de bizonytalan volt, sikerül-e.⁹²

Ugyanakkor, amikor az ellenség Váradot vívta, Miksa főherceg, aki Kassán időzött, nagyon sürgette bátyját,⁹³ hogy Schwarzenberg bárót küldje arrafelé, hogy segítséget vigyen az említett Váradnak. Schwarzenberg azonban elvetette ezt a tervet, és azt gondolva, hogy ezzel elvonja az ellenséget, Buda ostromára indult, ahol nagyjából november elején állapotodott meg seregével.⁹⁴ Miután nyolc nap alatt rohammal elfoglalták az alsóvárost és sok törököt megöltek, éppen odaérkezett a tá-

87 Báthori Zsigmond augusztus 21-én tért vissza Kolozsvárra. — Napragyi Demeter erdélyi római katolikus püspök.

88 Az esetet leírja *Veress Endre*: Báthory Zsigmondné és a váradi kálvinisták. *Protestáns Szemle*, 1898. 604—611. o.

89 Váradot 1598. szeptember elején adta át Király György kapitány (*Veress*: *Documente*, V. 192. o.)

A szövegben említett nevek: Georg Rabus, Miksa főherceg titkára; Melchior von Redern báró tábornagy; „Mial Giorgi guvernator Transilvani” (talán főispán? vagy várkapitány?) nevét nem tudtam azonosítani. Redern főkapitány egy későbbi jelentésben csak annyit mond, hogy a sziléziai lovasság egy ideig Biharpüspökiben táborozott. (*Történelmi Tár*, 1878. 106. o.) Isolano szeptember 23-án vonult be a tüzérséggel a várba. (Aznap írt levelét közli: *Veress*: *Documente*, V. 193—194. o., majd *Balogh Jolán*: *Varadinum. Várad vára*. II. Bp., 1982. 182. o.)

90 A tatár követségre: *Veress*: *Documente* V. 191. és 202. o. A „Balislog” nevet nem tudtam azonosítani.

91 Arra a híre, hogy a török Várad ellen vonul, Báthori Zsigmond meg Basta tábornagy is küldött segítséget, ezek csatároztak a vár körül.

92 Feltűnt, hogy Isolano beszámolója milyen szűkszavú a több mint egy hónapig tartó ostromról. Részletesen leírja az eseményeket 1598 novemberében kelt jelentésében. *Közli Balogh Jolán*: i. m. (89. j.) II. 103—106. o.

93 Mátyás főherceget, a magyarországi csapatok főparancsnokát.

94 A császári-királyi sereg, Pálffy Miklós és Nádasdy Tamás vezetésével, október 3-án jelent meg Buda alatt és november 3-án hagyta abba az ostromot. (Budapest története. II., szerk. *Gerevich László*. Bp., 1973. 338. o.)

borba Mátyás főherceg is. Ő azután felállította az útegeket Buda vára (Buda Alta) ellen; mintegy 40 ágyúval különböző helyeken lövette és sok aknát készíttetett, de mindez hatástalan volt, mert a mieink sohasem tudtak időben megfelelő ostromra indulni, sőt, amikor egy ízben megpróbálták, keményen visszaverték őket, igen sok halottal. A mieink tehát elvesztették a reményt, hogy valamit is elérhetnek, s egy viharos idő alkalmával felhagytak az ostrommal és elvonultatták a sereget, éppen akkor, amikor Szaturdzsi is elvonult Várad alól, anélkül, hogy tudtak volna egymásról.

Mialatt Szaturdzsi Váradot ostromolta, Mihály vajda váratlanul átkelt a Dunán és behatolt Bulgáriába, nagy területet végigportyázva és nagy károkat okozva. Miután elbánt Hafiz Ahmed (Affis Amat) pasával, az eunuchal, aki kevés katonával azt a partvidéket védelmezte, felégette Nikápolyt (Nicopolis), itt nagy zsákmányt ejtett, és ostrom alá vette Viddin (Vidino) várát, mivel azonban nem tudta bevenni, elvont; de előbb az országból nagy összeg pénzt sarcolt ki.⁹⁵

December hónapban Miksa főherceg, aki haragudott, hogy nem tartották meg a neki adott ígéretet, és hogy cserbenhagyta az alsó-magyarországi hadsereg Várad megsegítésében, pedig előzőleg megállapodtak, hogy egyesülnek, s arra indulnak amerre az ellenség vonul, továbbá látva, hogy Zsigmond visszatért Erdélybe, ahová ő is ment volna, úgy döntött, méghozzá a császár akarata ellenére, hogy elhagyja Kassát és visszatér Bécsbe. Így aztán búcsút vett őfelségétől és átköltözött Mergentheim (Mergentol) városkába, ahol mint a Német Lovagrend nagymestere székelt, ott maradt, és mivel a mai napig nem vállalt többé szolgálatot.

1599

Ennek az évnek az elején [Báthori] Zsigmond, mikor azt látta, hogy országa zúgolódik Várad idegen kézbe engedése miatt, és megharagudva őfelségére, amiért nem adott ki parancsot, elhatározta, hogy lemond Erdélyről Báthori (Battori) bíboros javára, aki a lengyelországi Varmia püspöke volt, és hogy hazaküldi feleségét. Így is tett, de előbb követeket küldött őfelségéhez, hogy félrevezesse. A követeket az ország főemberei közül választotta, és éppen azokat, akikről azt gyanította, hogy megakadályoznák a bíborossal kötendő szerződést; közöttük volt anyai nagybátyja, Bocskai István, a bíboros nagy ellensége. Azután országgyűlést rendelt Meggyesre (Medgies), bejelentette lemondását, majd átment Lengyelországba, a bíboros birtokaira. Kevéssel utóbb felesége is elhagyta az országot, hogy anyjához menjen Horvátországba (Croatia).⁹⁶

Ezen a télen Schwarzenberg (Suorzemburgh) petárdákkal akarta elfoglalni Budát, de terve kiderült. Kevéssel ezután Székesfehérvárt akarva megtámadni, behatolt a város legnagyobb külvárosába, a Beslia városba (Belisuar) és kifosztotta, mivel azonban a lakosság fegyvert fogott ellene, elvonult anélkül, hogy valamit elért volna; egy petárdát hagyott a kapu mellett, amit azután a törökök elküldtek Szaturdzsinak Belgrádba.⁹⁷

Schwarzenberg (Svorzimburgh) hasonlóképpen a tavasz kezdetén meg akart rohanni egy csapat tatárt, akik Székesfehérvár mellett legeltették lovaikat; azonban ezek észrevették, összefogtak Székesfehérvár helyőrségével meg néhány budaival és a visszavonuló Schwarzenberg nyomába eredtek, kitartó makacssággal támadva hátvédjét, majdnem Szentmártonig.⁹⁸

Amikor őfelsége látta, hogy a bíboros kissé sokat tart magáról és fennhéjázóan tárgyal vele, elhatározta, hogy fegyverrel úzi ki Erdélyből. Ezért parancsot adott Mihály vajdának, készüljön fel rá a maga részéről, hogy megtámadja; ugyancsak elrendelte Giorgio Bastának, aki Tieffenbach (Tieffenpoch) halála és Miksa főherceg eltávozása után helyettes főparancsnokként Kassán maradt, hogy mihelyt a sziléziai katonaság megérkezik, ő is készüljön a bevonulásra.

Miközben a fenti vállalkozás előkészítése folyt, őszentsége [VIII. Kelemen pápa] szívesen látta volna, ha Báthori bíboros marad Erdélyben. Elküldte tehát hozzá Malaspinát, hogy tárgyaljon vele az őfelségével való megegyezésről; másrészt az ott [Prágában] székelő pápai nuncius révén minden lehető megtett őfelségénél,

⁹⁵ A hadjáratra I. Mihály vajda 1598. október 16-án Miksa főhercegnek írt beszámoló jelentését: Mihai Viteazul in constinta Europeana. I. Bucuresti, 1932. 214—215. o.

⁹⁶ Báthori Zsigmond 1599. március 21-én adta át a trónt Báthori András bíborosnak. A Rudolf császárhoz küldött követek: Bocskai István és Napragyi Demeter püspök. Báthori felesége, Mária Krisztierna, április közepén indult a Felvidékre át hazá, de nem Horvátországba, hanem Stájerországba. Zsigmond júniusban hagyta el Erdélyt. (A részletekre: *EOE*. IV. 82—83. o.) Őfelsége: Rudolf császár-király.

⁹⁷ A Buda elleni vállalkozás 1599. április 16-án, Székesfehérvár külvárosának elfoglalása május 9-én volt. (*Rónai Horvátok*, II. 192. o.)

⁹⁸ Szentmárton = Györszentmárton (Pannonhalma).

egyezzék bele, hogy a bíboros megtartsa azt az országot. Mindamellett öfelsége nem állította le intézkedéseit és amikor a kardinális ezt egy raguzai ember révén megtudta, követet küldött Konstantinápolyba, de elhatározásával elkésett.⁹⁹

Szaturdzsit, amiért nem foglalta el Váradot, megölték Belgrádban és utóda Ibrahim pasa lett.¹⁰⁰ Miután a mieink jó későre összeszedték a rendes hadsereget, amikor értesültek arról, hogy Ibrahim ostrom alá akarja venni Esztergomot, táborot ütöttek a várossal szemben a Duna túlsó partján, és két hídon, amit a maguk számára építettek, átjártak Esztergomba; mivel nem bíztak a vár falaiban, erődítményeket emeltek előtte védelmi célból és hogy késleltessék az ellenséget.

Eközben Paleologos (Paleolgo), akit az elmúlt évben öfelségéhez küldtek, és azután visszatért urához, újra eljött a táborba a tatár kán és Ibrahim parancsával, hogy a békéről tárgyaljon.¹⁰¹ Miután ezt Pálffy és a többi magyar erősen támogatta, a megbízottak visszavonultak a Duna egyik szigetére Esztergom és Buda között; mivel azonban nem jutottak megegyezésre, mert mindegyik a másiktól kívánta, hogy kedvére legyen, a tárgyalást, mindkét fél megelégtelvé, megszakították, ez általános kedvetlenséget keltett Paleologosban is, és Schwarzenberget meg a többieket okolta, akik nem kívánták a békét.

Míg a békéről tárgyaltak, Ibrahim egész seregével átkelt a folyón és a pesti síkságon táborozott le, azzal a gondolattal, hogy ha a békét nem hozzák tető alá, nagyszabású portyázásra indul. Amikor tehát a tárgyalásokat feloszlatták, hirtelen és nagy gyorsasággal fölszedte táborát, átkelt a hegyeken Vác (Vazzia) fölött, amerre Nóg-rád (Novigrad) fekszik, a várat még útközben felszólítva a meghódolásra, amit megtagadtak. Így hát újra átkelt a Garam (Gran) folyón szemközt Esztergommal, s a mieinkkel szemben ütött táborát, ágyúlovásnyi távolságra. Ezt látva Schwarzenberg, noha a mi táborunk körül volt sáncolva, nem bízott benne, hogy meg tudja tartani, ezért éjjel nagy zúrvár közepette átvitte a sereget a Duna túlsó partjára, Esztergom alá, majd szétromboltatta a hidakat. Ibrahim így megszabadulva a mieink fenyegetésétől, azonnal portyázásokat rendelt el a környéken, amely semmi ilyesmire nem volt felkészülve. Több mint 40 000 vegyesen török és tatár három napon át fosztogatta a vidéket, igen nagy zsákmánnyal és több mint 20 000 emberrel tértek vissza. Ibrahim pedig, újra átkelve a Garamon, más, szélesebb úton, Palánka (Polanca) vára mellett, amit felégetett, tért vissza Pestre és onnan Nándorfehérvárba.¹⁰²

Schwarzenberg ezután, maga mellett tartva a sereg egy részét, Kanizsára ment, onnan néhány ágyút hozott magával és ezekkel a Balaton (Balatone) fölötti úton haladva elfoglalta Ság (Sach) és Balontuar [?] várát;¹⁰³ amikor újra megkísérelte Kaposvár (Capusvár) ostromát, amely igen erős vár egy mocsár közepén, nagy veszteséggel visszaverték, ezért visszafordult és végül is elbocsátotta hadseregét.

November hónapban Mihály vajda erős sereggel behatolt Erdélybe, hogy teljesítse a császár parancsát, meg saját biztonsága érdekében is, mert tudta, hogy a bíboros a lengyelekkel és a törökökkel a romlásán munkálkodik, minthogy az a szándéka, hogy azt a tartományt fivérének, Istvánnak¹⁰⁴ adja.

Mihály, inkább ügyesen színlelve és kérlelve, mintsem fenyegetve, már bejutott Erdélybe és átkelt a zord hegyeken, mielőtt a bíboros erről értesült volna. A bíboros, amint hírül vette a dolgot, összeszedett annyi embert, amennyit csak tudott és elébe ment Szeben (Cibrin) mellé, ahol megütköztek. A kardinális, akinek a hadereje gyöngébb volt, és akit saját generálisa, Kornis Gáspár (Cornis Gaspar) elhagyott (a császár utasítása szerint megadta magát Mihálynak), vereséget szenvedett, és menekülés közben, amikor erdőben ki akarta pihenni fáradságát, egy paraszt megölte. A fejét elvitték Mihályhoz, aki a testet is elhozatta, tisztességesen eltemette, maga is jelen lévén a sírnál.¹⁰⁵

Ezután az egész ország megadta magát Mihálynak, ahogy a császár elrendelte, Mihály pedig rögtön hírt küldött öfelségének a győzelemről; egyszersmind panaszkodott Giorgio Bastára, aki nem mozdult, hogy a kapott parancs szerint segítségére menjen, hanem az ő vállán hagyta az ellenséggel való küzdelem egész terhét; követeli

99 Germanico Malaspina bíboros püspök Lengyelországon át 1599. augusztus 21-én érkezett Gyulafehérvárra. Feladata az volt, hogy Báthori András visszatartsa a törökökkel való megbékéléstől és rábeszélje a Rudolf császár királlyal való tárgyalásra. — A prágai nuncius Giovanni Francesco Ferreri, Vercelli püspöke volt.

100 Damad Ibrahim 1599. január 8-án kapta a nagyvezíri kinevezést. A magyarországi hadjáratra szóló szerdári (fővezéri) megbízatást tavasszal kapta.

101 Alexander Paleologosz, a török békeküldöttség vezetője. A békétárgyalásokra I. Pálffy Miklós leveleit: Történelmi Tár, 1885. 566—573. o. és *Basta* levelezése I. 288. s. köv. o.

102 Minderről történetírásunk csak annyit tudott, hogy a tatár csapatok feldúlták az Ipoly, Garam és Vág völgyét, és 17 000 embert rabságba hurcoltak. (*Rónai Horváth* II. 143. o.)

103 *Rónai Horváth* (II. 144. o.) Koppány és Ozora elfoglalását említi.

104 Báthori István, a kivégzett Boldizsár és András öccse.

105 A sellenberki csata október 28-án volt. A menekülő Báthori András november 3-án, Csíkszentdomokos határában verték agyon.

azt terjesztették, tudomásuk van arról, hogy Giorgio Basta pénzt kapott a bíborostól, hogy ne siessen a támadással. Ez azonban hamis híresztelésnek bizonyult és alaptalannak, annál is inkább, mert akkor, amikor Mihály bevonult Erdélybe, Giorgio Basta súlyos beteg volt, a sziléziai katonaság pedig kénytelen volt Fülek (Filech) felé vonulni, mert mindenki attól tartott, hogy Ibrahim pasa, aki végigportyázta Alsó-Magyarországot, nagy károkat okozva Kassa felé nyomul majd, ami nem következett be.

1600

Ennek a télnak az elején Mihály követei pénzt és segítséget sürgettek Prágában, öfelsége viszont azt kívánta, adja át neki Erdélyt. Ezért David Ungnad (Dauid Vngnot) és Székely Mihály (Zachl) szatmári (Sacomar) kapitányt biztosként Erdélybe küldte, melléjük adva egy harmadik küldöttet az udvarból, azaz Pezzen (Pez) doktort,¹⁰⁶ ajándékokkal, pénzzel és mindenféle küldeménnyel. Ez az ügy azonban annyira elhúzódott, hogy Mihálynak kezdett kedve támadni arra, hogy ő legyen azoknak a részeknek a gazdája. Kieszközölte tehát hogy megkapja a zászlót Ibrahim pasától, aki azt néhány ajándék kíséretében elküldte neki. Ugyanakkor viszont mindig mindenről beszámolt öfelségének, hozzátéve, hogy ezzel a módszerrel lehet félrevezetni a törököt.

Végül Pezzen úr június elseje körül Erdély határára, vagyis Szatmárra érkezett, ahová Mihály eléje küldte a másik két biztost meg több más főemberét, hogy biztosítsák őt, bátran bemehet [Erdélybe]; korábban ugyanis sok ellentét támadt felette gyanús eljárása miatt.¹⁰⁷

Ebben az időben Mihály megtámadta Moldvát és elfoglalta az egész országot, elűzve onnan Jeremiás (Hieremia) vajdát meg Báthori Zsigmondot, aki a vajdát segítette, más lengyelekkel együtt.¹⁰⁸ Zsigmond unokafivére veresége és halála után, miután úgy ment el, hogy lemondott a fejedelemségről, a határ közelében tartózkodott és az erdélyieket Mihály elleni fölkelésre ösztönözte.

Mihály azonban nem tudta elfoglalni Hotint (Hostin) a Dnyeszter (Nestr) folyó partján, mert ezt a lengyelek védték, akik csúfot úztek belőle. Így azután rögtön visszatért Erdélybe, és behívta Pezzen doktort, aki szép láncsal, ékszerekkel ajándékozta meg és 40 000 tallért adott neki. Mihály viszont kötelezte magát, hogy átadja öfelségének az országot, és csak kormányzóként tartózkodik ott; kérte viszont öfelségét, hogy engedjen át neki néhány határ menti várat és néhány jövedelmet a legfontosabbak közül, de erről a döntést öfelségétől várták.¹⁰⁹

Ezen a télen a már régebben itt harcoló francia ezredet, hogy könnyítsenek a vidéken, amely panaszkodott, téli szállásra Pápára helyezték, a legszükségesebbekkel is alig látva őket el, Schwarzenberg pedig neheztelt, mert öfelsége Mátyás főherceg első helyetteséül Mercoeur (Mercurio) herceget¹¹⁰ nevezte ki, aki az előző évben zsoldosvezér volt Magyarországon, és nem éppen dicsérettel szolt Schwarzenberg visszavonulásáról a Duna innenső partjára, amikor Ibrahim felvonult ellene. Mivel a [francia] katonáknak mintegy hat havi zsolddal tartoztak, és ahogy az lenni szokott, pénzéhez kapitányaik még tüzelték is őket, nekivadultak és követelték a főhercegtől hátrálékos zsoldjukat. Mivel Schwarzenberg ellenségesen fogadta küldötteiket, megfenyegette az egész csapatot és megkísérelte petárdával megijeszteni őket, ami nem sikerült, de annyira elkésereedtek, hogy mintegy 40 emberüket elküldték Székesfehérvárra, s felajánlották a töröknek hogy átadják neki Pápa várát. Az egyezséget megkötve átadtak és eladtak a töröknek minden magyar asszonyt és gyermekeket. Előzőleg elfogták Maróthyt (Manti), a vár kapitányát, minden katonájával.¹¹¹

Dervis pasa és a fehérvári bég 2000 lovassal Pápára jött és néhány túszt hagytak a franciák kezén biztosítékul.

Schwarzenberg, mivel már június felé járt az idő és megjelentek a Győrből rendelt katonák, az első érkező erőkkkel megindult Pápa ostromára, ahova azután tovább gyülekezett a sereg hátralevő része. A franciák benn mintegy 1500-an voltak, maguk közül választottak egy ezredest és más tiszteket, de nagyon szenvedtek az

106 A már említett Bartholomäus Pezzen. (82. j.)

107 Pezzen június 6-án indult Prágából és 12-e körül érkezett Szatmárra (*Veress: Documente, VI. 126—127. o.*) A két másik biztos már március elején Erdélyben volt. (*EOE. IV. 367. o.*)

108 1600 májusában.

109 Az itt elmondottakra l. részletesen *Szádeczky: Erdély. 164. s. köv. o.*

110 Emmanuel-Philippe duc de Mercoeur.

111 Maróthy Mihály várkapitány. Az eseményt részletesen leírja *Istvánffy Miklós* is. (*Historia regni Hungariae. XXXII. könyv, az 1758. évi kiadásban 461—462. o.*)

ellátás hiányossága miatt, és a vár nem volt valamit erős, bár igen nagy volt; mindamellet a kétségbeesés hajtotta őket, hogy mindent elviseljenek, és mivel a mieink hevesen támadták a várat, többször bátran kitörtek a németekre és alaposan helyben hagyták őket, nagy kárára és kevés becületére ennek a nációnak. Itt esett el Schwarzenberg, akit egy napon, mikor maga is szembeszállt a kirohanókkal, a fején talált egy puskalövés, és azonnal élettelenül a földre terítette.¹¹² Mindamellet [a franciák], mert elfogyott az élelem és mert az [ostromlók] rövid időn belül segítséget vártak, elhatározták, hogy kiszöknek azon az oldalon, ahol egy mesterséges tó terül el; ezt a falak közelében az ostromlók valamelyest kiszárították, de nem száradt ki annyira, hogy ne maradt volna benne víz és sok iszap. Ezt kezdték feltölteni matracokkal, zsákokkal és más ilyesmivel és elhatározták, hogy éjjel kivonulnak. Egyik megszökött emberük azonban elárulta ezt a mieinknek, úgyhogy ezek katonaságot állítottak a tó kijáratához, és amikor a franciák a meghatározott időben kivonultak, majdnem mindnyájukat lekaszábolták.¹¹³ Néhányuknak azonban az erdőkön át mégis sikerült elmenekülniök Fehérvárra, ott csatlakoztak azokhoz, akik a törökkel való alkudozások céljából már előbb odamentek, számuk együttesen 300-ra rúgott; ezek tovább szolgáltak a török oldalán, és igen jó bánásmódban részesültek. Miután a mieink elfoglalták Pápát, von Redern úr (Signor di Reder)¹¹⁴, aki Schwarzenberg utóda lett a parancsnokságban, a sereget a komáromi szigetre vezette, majd ő maga visszament Bécsbe, ahova Mercoeur herceg, Mátyás főherceg helyetese is megérkezett.

Míg Pápát ostromolták, Ibrahim elindította seregét Nándorfehérvárról és Kanizsához közeledett; arrafelé ugyanis a hajdúk sok kárt okoztak az ő országrészüknek, meg arra is gyanakodtak, hogy onnan valami támadás készül, mivel az elmúlt évben az ő visszavonulásuk után a mieink megostromolták Kaposvárt.

Ibrahim tehát tábort ütött Kanizsánál szeptember 9. körül;¹¹⁵ megkezdte a mocsár feltöltését és közeledett a várhoz, miután előbb a sereg nagyobb részével ő maga is átkelt a mocsáron és a mi oldalunkon táborozott le, egyrészt, hogy megakadályozza utánpótlásunkat, másrészt azért is, mert arrafelé a vár gyöngébb volt.

Eközben a főherceg Győrbe érkezett, ahova Kanizsa ostromának a hírére seregünk is vonult. Kihirdették, hogy helyetese a főparancsnokságban Mercoeur herceg lesz, azután rögtön visszament Bécsbe, a herceg pedig elindult Kanizsára, hogy segítséget vigyen a várnak. Először a Lendva (Luzza) folyót közelítette meg, majd egy Csente (? Semine) nevű falu mellett hidat vertek rajta, a herceg a nehezebb máhát átvitette Zrínyi gróf (Conte di Serino) szigetére, maga pedig elindult Kanizsa felé. Két mérföldnyire a vártól szembe találkoztak a török tábor őrizetére rendelt fegyveres szolgálkkal és csauszokkal, akik megtámadták őket; miután ezek némi csatározás után visszavonultak táborukba, a mieink jó hangulatban tovább nyomultak előre, és aznap este az ellenség közelében táboroztak le; alig több, mint egy ágyúlövésnyire voltak a török tábortól, de közöttük egy mocsaras árok húzódott. Itt a mieink elsáncolták magukat, majd miután az ellenség kis ágyúkat állított fel, hogy a táborban lőjje őket, lovasságunk kivonult, átkelt a gázlon, rájuk csapott, elvette tőlük az ágyúkat és arra kényszerítette őket, hogy visszahúzódjanak táborukba. Amikor aztán a mieink száma megnövekedett, a törökök visszavonultak, különböző akciókat hajtva végre, miáltal a vár a nehéz ostrom alól valamelyest megkönnyebbült. Hat napig maradtak ott a mieink, és amikor már nem volt ennivaló az emberek és a lovak számára, és seregünk kénytelen volt visszavonulni, ezt a herceg igyekezete és hozzáértése eredményeképpen olyan szerencsésen hajtották végre egy reggeli köd leple alatt, hogy nem volt más kár, csak a máhha egy részének elvesztése. Így az egész sereg átment Zrínyi gróf szigetére, szétrombolta a Mura (Mura) hídját és a folyón túl Radkersburgba (Rochesburg) húzódott, nagy károkat okozva ezen a még érintetlen vidéken.

Eközben a török sereg, a mieink távozása után, nagy hévvel újra a vár ostromához látott, és nyolc nap múlva megegyezéssel megszerezte, bár még nem érte el egészen az árkot és nem ment át rajta; a vár november 22-e körül¹¹⁶ adta meg magát, [a törökök] ígéretük szerint mindenkit megkíméltek és épségben átkísértek a mi területünkre. Ezután Ibrahim, aki néhány napig ott időzött, hogy helyrehozza a várat, visszavonult a sereggel Belgrádba; a mi seregünk is visszavonult Bécs felé, de a valon gyalogság és lovasság maradványait Körmenden [Cherment] hagyták a télre,

112 1600. július 9-én.

113 Augusztus 9-én.

114 Melchior von Redern báró tábornagy, korábban Várad parancsnoka (l. 89. j.)

115 Szeptember 8-án.

116 Helyesen: október 21-én.

mert tartottak a kanizsaiak portyázásaitól. Bécsben pedig fogságba vetették Kanizsa parancsnokát.¹¹⁷

Eközben, miután Pezzen doktor elutazott Erdélyből, az ország lakói általános lázadásban törtek ki Mihály vajda ellen. A rejtett gyűlölet egy kisebb zavargás alkalmával robbant ki, amely egy faluban támadt magyar nemesek és oláh katonák között; miután a katonákat megölték, és Mihály a többiek okulására a tetteseket látványosan meg akarta büntetni, a falu és az ország fellázadt és fővezérükül Csáky Istvánt (Steffano Zachi)¹¹⁸ tették meg. Mivel azonban nem bíztak erejükben, üzentek Giorgio Bastának is, aki Szatmár (Sacomar) mellett állomásozott a császári csapatokkal. Őt még korábban maga Mihály hívta be, attól félve, hogy a lengyelek, akik sereget állítottak fel, hogy visszaszerezzék Moldvát, Máramaroson (Mamaros) keresztül benyomulnak Erdélybe, magukkal hozva Zsigmondot. Megkérte tehát Bastát, ügyeljen arra a részre, nehogy a lengyelek valamit elérhessenek; ő pedig, miután vele együtt a császárt szolgálja, majd Moldva másik részén vigyáz. Miután tehát ez a fölkelés kitört, az ország behívta Giorgio Bastát, hogy vegye védelmébe őket, a császár alattvalóit, ő pedig bevonult, ahogy mondták, hogy közvetítő legyen ebben az ügyben, de a valóságban azért, hogy az oláhok, aki rosszul viselkedett a császárral szemben, és akit gyűlölt, mert megrágalmazta őt, tönkretegye. Mikor Mihály ezt meghallotta, megkérdezte tőle, hogy a császár parancsára jött-e, ő pedig azt felelte, hogy majd tudtára adja. Beérkezve csatlakozott az erdélyiekhez és együtt vonultak Mihály ellen, aki erős csapatokat szedett össze, köztük sok erdélyit is, ezek azonban nem bíztak benne. Táborát ütött Enyed (? Egerest) és Decse (? Julla) között, egy nehezen megközelíthető folyó túlsó partján, jó tüzérséggel megerősítve, jobbról a Maros (Manu) folyó, balról a hegyek.¹¹⁹ A mieink, mivel nem tudták kiszorítani, úgy döntöttek, hogy biztosabb helyre vonulnak vissza, az erdélyiek nagy bánatára, akik úgy vélték, félig máris megverték őket. Mihály azonban türelmetlen volt és úgy döntött, üldözőbe veszi és megveri őket. Kimozdult hát erődített táborából, a mieink pedig megvárták, míg embereinek egy része átkel egy keskeny átjárón, amelyen egy törött híd volt, és nekirentettek. A Mihály szolgálatában álló kozákokat, akik legelől voltak, rögtön megverték, majd rövid harc után néhány oláh csapatot is. Ezt látva, a vajda az elsők között kezdett menekülni, átkelt a Maroson (Maros) egy jó lovon, mintegy 300 emberével, és Szeben (Cibin), Brassó (Corona) felé menekült, itt találkozott katonáival, akik segítségére jöttek. Ezek, meghallva, hogy a mieink üldözik őt, valamennyien átkeltek a hegyeken és visszatértek Havasalföldre; a vajda oláh katonái közül Erdélyben sokan meghaltak. Kóvár (Chiavar) és Szamosújvár (Samos Viuar) vára rögtön megadták magukat őfelsége embereinek.

A Havasalföldre érkező Mihály új helyzetet talált, mert közben a lengyelek hadal visszaszerezték Moldvát, és ellene indultak; megütközött velük, sok embert vett el és újra megverték. Amíg habozott, hogy visszavonuljon-e, a törökök hátbatámadták, átkelve a Dunán, és elbántak vele. Így teljes nyomorúságra jutva, elhatározta, hogy a megegyezést keresi őfelségével. Elküldte tehát feleségét és fiát zálogul Giorgio Bastának Erdélybe, kérve, hogy őfelségéhez átmehessen; de mégsem mert Erdélyen átmenni, hanem váratlanul a hátszegi (Huttgiag) völgyön keresztül ment Váradnak, onnan Kassára és Bécsbe, ahol nem valami szívesen fogadták.¹²⁰

Ennek az évnek az elején az erdélyiek, kedvében járva Giorgio Bastának, rávetették, hogy küldje ki az országból a vele jött németeket. Miután ezt a kérést teljesítette, egyedül maradt, őfelsége megbízásából névlegesen kormányzó volt, de a valóságban semmi hatalma nem volt. Így aztán Zsigmond mesterkedésére Székely Mózes (Zecchel Moises) és Csáky (Zachi) révén diétát hívtak össze Kolozsvárra, amelyen Zsigmondot fejedelemmé választották, Giorgio Bastát pedig elfogták, majd három nap múlva elengedték, és hagyták, hogy szabadon elhagyja az országot.¹²¹

Ezután Zsigmond bevonult, és újra megkapta Ibrahimtól a zászlót, Mihály pedig barátságot kötött a törökkel, közben pedig, minthogy megkönnyítették dolgait az erdélyiek elhibázott döntései, őfelsége Prágába hívatta,¹²² és ott azt a tanácsot kapta, hogy üzze el Zsigmondot. Őfelsége pénzt adott neki, Giorgio Bastának is küldött föl-

¹¹⁷ A vár kapitányát, Georg Paradeisert haditörvényszék elé állították. Ez halálra ítélte és 1601. október 21-én Bécsben lefejezték.

¹¹⁸ Csáky István (1570—1605), korábban Báthori Zsigmond belső embere, 1600. szeptember 2-án állt az erdélyi elégedetlenek élére.

¹¹⁹ A csata helyére és lefolyására l. *Szádeczky Lajos*: A miriszlai ütközet... *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. 425—455. o.

¹²⁰ 1601. január 12-én érkezett Bécsbe. A havasalföldi eseményekre, Mihály bécsi útjára: *Szádeczky*: Erdély. 211—231. o.

¹²¹ Bastát nem fogták el, de 1601. február 4—7-ig nem engedték Erdélyből távozni. (*Basta* levelezése, I. 503—504. o.) Báthori Zsigmondot a kolozsvári országgyűlés április 3-án választotta újra fejedelemmé. (*EOE*. V. 4. o.)

¹²² 1601. március 23-án volt kihallgatáson Rudolf császár-királynál. (*Szádeczky*: Erdély 239. o.)

szerelést, és megparancsolta, hogy ketten együtt hajtsák végre ezt a vállalkozást, úgy, hogy Giorgio Basta a németeket, a másik pedig a magyarokat és a rácokat (Raciani) vezesse, azzal a pénzzel fizetve őket, amit őfelségétől kapott; így hát [Mihály] elutazott arra a vidékre.¹²³

Kevéssel ezután ismét ideérkezett Itáliából Ferrante Gonzaga úr, [az olasz hadak] magyarországi főparancsnokaként, azzal az utasítással, hogy adjon meg minden segítséget, amit kormánya juttatni tud, az erdélyi vállalkozás számára.¹²⁴

A pápa 15 ezer gyalogosból álló segélyhadat küldött Miksa főhercegnek,¹²⁵ és mivel Franciaország és Spanyolország között létrejött a béke, a spanyol király is küldött 6 ezer német gyalogost, a [mantovai] nagyherceg (Gran Duca) pedig kétezeret adott az említett hercegnek, aki a saját kevés emberével együtt mintegy 24 ezer főnyi hadsereget állított ki, és felkészültek a kanizsai vállalkozásra, amire az egész ország odafigyelt.

Közben Báthori Zsigmond, látva, hogy a császár fegyverrel akarja kiűzni Erdélyországból, miután már alkuval megszerezte Szamosújvár (Samos Viuar) várát, amit Ribisch (Rabis) átadott neki,¹²⁶ elhatározta, hogy ő fog elsőnek támadást intézni Felső-Magyarország ellen. Így hát kivonult Erdélyből mintegy 30 ezer ottani katonával és néhány lengyelrel, meg vagy 300 tatárral, akiket Temesvárról küldtek neki. Ezért a vajda,¹²⁷ aki mindeddig Debrecen (Detercin) és Várad vidékén táborozott, külön Giorgio Bastától, Szatmár (Sacomar) közelében egyesült vele. Ez a hely, Máté (Matis),¹²⁸ két mérföldre fekszik Szatmártól, előtte terül el a Kraszna (Corosua) nevű mocsár, amely azután az ecseদি (echedi) lápot alkotja. Itt elsáncolták magukat és várták az emberek többi részét, mert akkor még nem érkezett be mindenki, ide ment utánuk Zsigmond, úgy, hogy a két sereg közt volt a mocsár. [Zsigmond] csatára szólította őket, de a mieink nem jöttek ki a sáncokból. Erre [Zsigmond] követeket küldött, hogy a békéről tárgyaljanak, üzenvén, hogy ő szolgálni akar őfelségének, de azt a választ kapta, hogy ennek már nincs itt az ideje, és ha ő nem támad, hamarosan jönnek és megkeresik. Ezért, miután három napig ott vesztegelt, visszavonult az élelmezés szempontjából biztosabb Somlyó (Semlio) fölé, mintegy 6 mérföldnyire, és valahol tábort ütött, nagyon megzavarodva, minthogy emberei jórészt szétszéledtek pihenőre Erdélyben, ahogy ez annál a nemzetnél szokás.

Eközben, miután Giorgio Bastához és Mihályhoz megérkezett fegyvereseik hátralevő része is, elindultak, hogy megtámadják Zsigmondot. Ő pedig, értesülvén hadmozdulataikról, és attól tartva, hogy egyenesen benyomulnak Erdélybe ő pedig kívül reked, szintén tábort bontott, és hozzájuk hasonlóan egy szűk hágóra tért, amin megelőzheti őket. Így vonultak, anélkül, hogy egymásról tudtak volna, és a hegy lábánál összetalálkoztak egy Goroszló (Goroslo) nevű falu mellett, amely a hegyek között fekszik. Felismerve egymást, Zsigmond megszállt egy hegyoldalt, ahol elrendezte seregét, a tüzérséget elől és a táborhelyet hátul; ugyanezt tették a császáriak is, velük szemben. Miután a nap nagyobb részét csatározással töltötték a két hegy közötti völgyben, Zsigmond, amikor látta, hogy esteledik, megparancsolta, hogy az emberek nagy része pihenjen le, csak néhány hajdú maradt fenn, akik az ágyúkat őrizték. Amikor a mieink ezt látták, rögtön leereszkedtek a hegyről és kezdték megmászni azt, ahol az ellenség volt. Ezt észrevették az erdélyiek, ők is visszafordultak, de már későn, s így nem tudták megakadályozni, hogy a mieink el ne foglalják az ágyúkat, megfutamítva a hajdúkat; majd az ágyúkat ellenük fordították, és jobbfelől nagy riadalmat okoztak. Ugyanakkor a sziléziai lovasság megfutamította a magyar lovasszázadokat, amelyek oldalról akarták visszanyomni az arcvonalmunkat, majd balról előrenyomult Mihály vajda és ellenállás nélkül megfutamította Székely Mózeset. Ezzel a csata eldőlt,¹²⁹ az éjszaka leple alatt visszavonultak, menekülve a mieink elől Erdélybe, Kolozsvárra, ahol meg sem álltak, hanem tovább mentek a Maroson túlra. A mieink üldözték őket Kolozsvárig, amely azonnal megadta magát; a visszatérő hadak az egész vidéket kapzsín kirabolták és felégették.

Mihály német katonaságot kért Bastától, hogy átkeljen a Maroson és elfoglalja Fogarast (Fogaras), és hogy kiszabadítsa feleségét és fiát, akik abban a várban raboskodtak Zsigmond kezei között, majd tovább folytassa az ellenség szétverését, amely

123 1601. április 29-én indult el Prágából. (uo. 246. o.)

124 Ferrante Gonzaga mantovai herceg 1601 augusztus elején érkezett Grácba 650 emberével. A pápai hadak, akiknek parancsnoka ezúttal is Gianfrancesco Aldobrandini volt, eddigre már elvonultak Zágráb, majd Kanizsa felé. Az olasz csapatok fővezére egyébként Aldobrandini volt. (Banfi, 1940. 143—146. o.)

125 A pápai segélyhad létszáma 16 000 fő volt. (Banfi, 1940. 144. o.)

126 Siegfried Ribisch kapitány 1601 szeptember elején adta fel Szamosújvárt (Basta levelezése, 603—605. o.)

127 Írtd: Mihály vajda.

128 A mai Mátészalka.

129 A goroszlói csata dátuma: 1601. augusztus 3.

megpróbált újra erőt gyűjteni. Giorgio Basta bizonyos kezébe jutott levelekből gyanút fogott, hogy Mihály Erdély úrává akar lenni. Egy nap váratlanul 200 katonát küldött a sátrába, mintha beszélni akarnának vele, és alabárdosaival meg más szolgálival együtt megölette, anélkül, hogy egy szót is szólhatott volna; amikor látta, hogy megtámadják, kardjához kapott ugyan, de nem tudott semmit sem tenni ennyi ember ellen és ilyen váratlanul.¹³⁰

Halála után senki sem mozdult, és egész katonasága Giorgio Bastának engedelmeskedett, aki elindult a sereggel a Maroson túlra, hogy bevegye Fogarast. A rossz idő azonban akadályozta, nem tudott a megáradt [Olt] folyón átkelni, minthogy az ellenség elpusztította a hidat, így kénytelen volt visszahúzódni Szeben környékére, miközben elvesztette néhány ágyúját, amelyeket nem tudtak tovább vontatni a rossz időtől tönkretett utakon.

Zsigmond ezenközben visszahúzódt Brassó felé Csákyval (Zachi), Székely Mózes pedig a székelyekkel és Borbély Györggyel (Barbir Giorgio) Déván (Deua) tárgyalt, hogy Bektes (Bechtes) egri pasa jöjjön be Lippán és Déván keresztül segítségükre, amit meg is tett mintegy 12 000 lovassal. Amikor Giorgio Bastának ezt jelentették, [a törökök] számát erősen felnagyították, ezért attól félt, hogy az ország közepén lévén, az ellenség körülzárja, minthogy arról is tudósították, hogy ugyanakkor, amikor a törökök megindultak az egyik oldalon, a másikon Zsigmond és Székely Mózes egyesültek. Ezért úgy döntött, hogy visszavonul, kiüríti ezt az országot, egészen a határszélig, Dés (Dus) mellé vonult, ahol elsáncolta magát egy hegy tetején, igen védett helyen. Eközben Zsigmond teljes hadával egyesült a törökkel, így ismét az ország urává lett, kivéve Kolozsvárt, amit kétezer német gyalogos védett.¹³¹ Basta ezt az egyet tartotta meg, mert bár igen gyöngye volt, azt remélte, hogy az ellenség, mivel nem voltak nagy ágyúi, és közeledett a tél, nem tudja egykönnyen elfoglalni.

Ezalatt Mercoeur herceg lábra állította a sereget Komárom mellett s a haddal megindulva Székesfehérvár felé vonult. A sereg egyik része, az amelyet ő maga személyesen vezetett, szeptember 6-án indult Komáromból, a másik rész, ahol Rusworm (Rosburn)¹³² volt a parancsnok, Esztergomból vonult. A herceg, miután megpróbálta éjjel petárdával meglepni a külvárosokat, és ez nem sikerült, a Beslia városnál (Beslivar) letáborozott, sáncokat építve és elhelyezve a tüzérséget a mondott hónap 9-én. Közben megjött Rusworm a sereg másik részével, amely egészen a budai kapuig nyomult, hogy az ellenség ne tudjon embereket bejuttatni Székesfehérvárra. Miután megérkezett, azt javasolta, hogy keljünk át éjszaka azon a lápon, amely a város mögött a Sziget (zichet) külvárosnál húzódik, s amelyen egy paraszt, aki a külvárosból az ő seregéhez szökött, megmutatta a gázlót; ezalatt pedig a másik oldalról támadják meg a másik két külvárost. Így is történt, anélkül, hogy bármi veszteségünk lett volna, kivéve Vabcurto sebesülését.¹³³

Miután, a törökök gyorsan kiürítették egyszerre mind a három külvárost, két oldalról indult a támadás a vár ellen; egy öt ágyúból álló úteget a Beslia külvárosban állítottak fel, a másikat nyolc ágyúval a Szigetben, úgyhogy 16 nap alatt elfoglaltuk a várost, miután az emberek ugyancsak nekiláttak az ostromnak.¹³⁴ Amikor a falon támadt résen a mieink betörték, a törökök már alig védekeztek, mind elmenekültek, hogy elrejtőzzenek a mocsárban, amely körülveszi a várost. A szandzsákbéget a toronynál fogták el, a legtöbbet pedig a mocsárban; a házakban sok kár esett. Rögtön a város bevétele után felrobbant a puszkapor a nagy templomban, amely nagyrészt összeomlott, a másik oldalon a házak egész az alapjukig leégtek, épp csak a szerencsétlen város falainak gyűrűje maradt állva.

Miután a sereg elfoglalta a várost, széthúzódt a szőlők mellett, majd amikor az a hír érkezett, hogy az ellenség közeledik, miután a fák messze voltak, visszahúzódtunk az erdők felé, Csókakő (Chiochachu) irányába, ahol a főherceg is megjelent a táborban. Ismét mindnyájan átkeltünk a mocsár vizén Csókakő alatt és két keskeny, de nehezen átgázolható mocsaras vízfolyás között ütöttünk táborn, jól védett, hegyektől szegélyezett helyen, s itt addig maradtunk, míg az ellenség utánunk nem jött.

Ugyanakkor, amikor a császári sereg Fehérvár fölé húzódt, Ferdinánd főherceg Kanizsa (Canisa) ostromára indult, ahová szeptember 20-a körül érkezett.¹³⁵ A várat először arról az oldalról közelítették meg, amely Ausztria felé néz, ugyanakkor a mocsár másik oldaláról mindenki szeme láttára 300 szekér ment be élelmiszerrel, amit Szigetről (Zighet) hoztak; ezen a mi seregünk megokosodván, elhatározta, hogy

130 Ez augusztus 19-én történt.

131 Báthori csapatai 1601. november 17-től 30-ig tartották ostrom alatt Kolozsvárt.

132 Hermann-Christoph von Russworm gróf tábornagy.

133 Személyét nem tudtam azonosítani.

134 1601. szeptember 20-án.

135 Szeptember 10-én.

nagy része oda megy át. Megtalálván az átjárót, ugyanazon a helyen, ahol előző évben Ibrahim átvitte seregét, a főherceg a mantovai herceggel, Don Giovannival és a pápa által küldött katonaság kivételével az egész sereggel átment arra az oldalra és kezdett a várhoz közelebb nyomulni, vesszőnyalábokkal feltöltve a mocsaras vizet és magával víve mintegy 30 táborigyút. A pápai katonaság a másik oldalon maradt és ott vesztegelt 25 napig anélkül, hogy bármi eredményt ért volna el, mialatt a sereg nagyobb része nagy erőfeszítéseket tett, mivel azonban nem voltak elég erősek, a pápai csapatokat is odahívták, hogy átadják nekik az egyik szárnyat; azok oda is mentek és elfoglalták amazok helyét.

Eközben meghalt a pápa unokaöccse Varasdon (Varus), valószínűleg betegségben, és az emberei fölötti parancsnokságot Flaminio Delfini vette át.¹³⁶ Ugyancsak meghalt egy puskalövéstől Orfeo ezredes, a tüzéség parancsnoka, helyét Chesi bárónak adták.¹³⁷ Az események különben igen lassan haladtak, és nap mint nap sok ember lelte halálát a mocsár feltöltése közben, mígnem egy napon elhatározták, hogy fahidakat vernek az árokokban levő cölöpökre és így kísérik meg a behatolást a falomladdékon; ez elég egyszerűnek látszott. A műveletet nagy elszántsággal, fedezet nélkül végezték, de még az árokhoz sem értek, mikor nagy ágyútüzet kaptak, és a híd szállítói majd egy szálig meghaltak; erre a hidat félúton otthagyták, és azt az éjjel, még nagyobb megszegegyenítésül, a törökök behúzták magukhoz.

Közben Jemisdzi Haszán pasa (Assam basa Jemisi), Ibrahim utóda — ez két hónappal ezelőtt meghalt Belgrádban vérhasban¹³⁸ —, a dolgokat a vezír halála miatt rendetlenségben találta; miután értesült Székesfehérvár elvesztéséről elindult, amennyi emberrel csak tudott, vagyis mintegy 60 000-rel. Minthogy útközben hallotta, hogy a városon kívül letáboroztunk, azt gondolva, hogy megjelenésekor menekülni kezdünk, seregével egyenest arrafelé nyomult. Október 9-én érkezett meg, és táborított a város és mi közöttünk, a Csókakő (Chichachi) mellett elterülő mocsár fölött, úgy hogy ez a mocsár a két sereg között helyezkedett el.

A városban volt Starhemberg (Storembergh) úr,¹³⁹ mintegy 4500 válogatott, az összes ezredből kiválasztott katonával; birtokukban volt egy híd, amely a táborunkra nézett, amelyen keresztül, amikor akartunk, katonákat tudtunk juttatni a városba. A nagyvezír ezt látva, főleg Mehmed kija (Memet chiaia) tanácsára, arra gondolt, hogy mielőtt a város ostromához fogna, fölveszi a mi seregünkkel a harcot, ezért megkezdte az átkelést a mocsáron és csatározásokba fogott velünk. Egyik alkalommal, 10-én, amikor lovasságunk előnyomult és szemben az ő táborukkal egy kis ellenséges csapatot rohmozott meg, a törökök olyan tömegben és olyan gyorsan keltek át a mocsáron, és olyan erővel támadtak ránk, hogy kis híján teljesen szétverték bennünket. Nagy segítségünkre volt azonban az este, amely éppen leszállt, és ezért mindenki visszahúzódott. Ezen a napon Sulz gróf (Conte di Sultz) úr,¹⁴⁰ a tüzéség parancsnoka majdnem fogságba került, amikor be akart jutni a várba.

Mivel nem akartuk kockáztatni kitenni hadseregünket, elsáncoltuk magunkat a táborban, úgy hogy a pasa, azt gyanítva, hogy félünk tőle, egész haderejét áthozta három hídon, amit a mocsáron készítettett, és táborunk ellen jött, hogy kivesse helyéből; vagy 14 kis ágyút állíttatott fel fölöttünk, s ezekkel lövette táborunkat. Ezt látva kivonultunk a sereggel a sáncokon kívülre, és nekiindultunk, hogy megütközzünk velük, kihasználva a hely előnyét. A mocsár és az erdő között összeszűkülő helyen ugyanis nem tudták bevetni lovasságukat, így kénytelenek voltak visszahúzódní, nekünk hagyva ágyúikat. Ők húzódtak visszafelé, mi meg nyomultunk előre, míg csak egészen le nem vonultak a hegyekről; a síkságon sorokba rendeződve följejlődtek, megálltak és várták, lejövünk-e? De mi beértük azzal, hogy visszanyomtuk őket, és megállapodtunk a hegy csúcsán, az általuk otthagytott ágyúkkal lövöldözve rájuk. Amikor leszállt az este, táborhelyükre mentek.

A következő napon felszedtük a táborát az eddigi helyen, attól félve, hogy az ellenség újra megtámadja, és azért, hogy közelebb kerüljünk a városhoz, valamint Palotához (Palotta), hogy ezen az úton biztosabban kaphassunk utánpótlást. Elindultunk tehát Palota felé, de mivel a keskeny úton torlódás keletkezett, majdnem egész nap álldógtunk, várva, hogy a katonaság és a málha megindulhasson; de mindig zárt rendben maradtunk. Az ellenség ennek láttára úgy déltájban kitört táborhelyéről és

136 Aldobrandini a táborból beteg Varasdra vitette magát, ott halt meg 1601. szeptember 16-án. (*Banfi*, 1940. 146. o.) — Flaminio Delfini generális már Aldobrandini megbetegedésekor, 1601 augusztusának végén átvette a parancsnokságot. (Uo.)

137 Orfeo Galeano ezredeset október 2-án egy orvul leadott puskalövés ölte meg, valószínűleg saját legénysége valamelyike volt a tettes. (*Banfi*, 1940. 152. o.) — Chesi báró személyét nem sikerült azonosítani.

138 Damad Ibrahim 1601. július 10-én halt meg.

139 Ludwig Stahremberg ezredes.

140 Karl-Ludwig von Sulz gróf.

felénk vonult, hogy megütköztek velünk, de mi szilárdan ott maradtunk, ahol voltunk, sátrak nélkül, mindnyájan századokba rendezve, málhánk pedig a közeli völgyben.

Az ellenség alkonyatig csatározott velünk és széthúzódott körülöttünk, mintha körül akarna fogni, és csak akkor vonult el, amikor eltelt már pár óra az éjszakából is; mi pedig ottmaradtunk a teljes bizonytalanságban, hogy bármely órában támadás érhet bennünket. Így hát hajnalhasadás előtt mintegy két órával elhatároztuk, hogy elindulunk. Amikor leereszkedtünk a síkságra, akkor láttuk, hogy az ellenség visszament táborhelyére, így rátértünk a Palota felé vezető útra. Közben az ellenség értesült távozásunkról, fegyvert ragadott és utánunk szaladt, addigra azonban már jó előre jutottunk, a Palotáig nyúló mocsár széléig, egy nagy hegyhez, amely előtt az ellenség már előbb megszállta a terepet. Innen elűztük őket, majd rendezett hadoszlopba álltunk fel, a málhákkal hátunk mögött. Az ellenség, látva rendezettségünket, nagyon meggondolta, hogy megtámadjon.

A nagyvezír hátrább volt, a csatarend középső részén, a jobb szárnyon; a hegy alatt volt Mehmed kaja a budai pasával és a dervis pasa, a bal szárnyon a görögországi beglerbég. A vezír előtt voltak a janicsárok, akik nem nagyon nyomultak előre, így csak Mehmed kaja indult neki a budai pasával jobbról, hogy rátámadjon néhány magyarra. Ezek menekültek, a kaja pedig meglehetősen előre nyomult, anélkül, hogy a többiek követnék volna, úgyhogy szinte beszorult lovasságunk két százada közé; ezek rátámadtak és megfutamították, el is esett a budai pasával együtt, a mi katonáink csapásai alatt.

Ennek bekövetkezése után leszállt az este, anélkül, hogy a törökök újra próbálkoztak volna, sőt visszahúzódtak táborhelyükre, mi pedig letáboroztunk a hegy és a mocsár között, úgy, hogy hátunk mögött fél mérföldnyire volt Palota. Így álltunk 12 napig anélkül, hogy bármivel próbálkozt volna akár az egyik, akár a másik fél; mi azonban majdnem szabadon jártunk be a városba, anélkül, hogy az ellenség megpróbálta volna megakadályozni. Végre 25-én amazok rendben felszedték a táborát és visszahúzódtak Adonyba (Adon), ahol a vezír megállapodott pár napra, némileg megerősítette és jó őrséget helyezett el benne, majd pedig elindult Eszékre (Esech), azzal a szándékkal, hogy Kanizsa segítségére megy, amit Ferdinánd főherceg ostromolt, ahogy mondtuk. Kiadott azonban egy rendeletet, hogy azoknak a törököknek, akik elhagyják a végeket, fejük vétessék.

Az ellenség távozása után Pápára húzódtunk vissza, de a tábornagy¹⁴¹ a katonaság egy részével a Kanizsát ostromlók segítségére ment. Ezek a híddal történt próbálkozás után nem tettek mást, mint hogy egyre közelebb húzódtak, közben azonban a mieink száma nagyon megcsappant a betegségek, sokak halála és a szökések miatt. Ez volt a helyzet, amikor november 25-én igen nagy havazás kezdődött. Ez arra kényszerítette őket, hogy felszedjék a táborát, az ágyúkat pedig, mert nem volt hozzájuk sem lő, sem kötél, dicstelenül otthagyják az ellenségnek, vele majdnem az egész málhát, akkor, amikor nem is volt mögöttünk más ellenség, csak a zord természet.¹⁴²

Ebben a rossz időben Báthori Zsigmond, aki a segítségére jött törökökkel Kolozsvár ostromára vonult, tüzérség és a szükséges utánpótlás nélkül, fölszedte táborát, és kérte a törököket, menjenek vissza országukba.

1602

Ebben az évben, január hónapban, miután Zsigmond elvonult Kolozsvár alól, Giorgio Basta, aki azalatt, míg az ellenség a város körül volt, mindvégig jól megerősített táborában tartózkodott, miután hírül vette eltávozását, elindult két üteggel Gyalu (Gyalu), az erdélyi püspök vára felé. A várat, amelyet Zsigmond néhány hajdúja őrzött, kapitulációval elfoglalta; azután Almás (Almas) felé indult, ahol Csáky István (Steffano Zachi) fallal megerősített háza van egy hegy tetején. Ezt néhány szolga őrizte, akik kivártak néhány ágyúlovást, majd feltételre megadták magukat, amit azután nem tartottak be. Mivel a tél kemény volt, a falvak határát felégették, a városokban igen nagy volt az éhínség, és az ország jobbik része a Maroson túl az erdélyiek kezén volt, így Giorgio Basta kénytelen volt kivonulni Erdélyből és visszahúzódni Felső-Magyarország felé a szilágysági (di Silag) ...-re.¹⁴³

Amikor ezt meghallották a beszerceiek (Bistriccia), akiket valamelyest felbátorí-

141 Russworm gróf tábornagy.

142 Az ostromra és az elvonulásra l. *Banfi*, 150—154. o. és *Albrecht Stauffer*: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VII. 1886. 265. s. köv. o.

143 A név helye a kéziratban üresen hagyva. Basta egyébként, levelei tanúsága szerint, 1602 januárjában Almásról Egeresre ment, Kolozsvár mellé, majd onnan Beszerce alá. (*Basta* levelezése I.)

tott Zsigmond néhány párthíve, kaput nyitottak [Báthori] előtt és beengedték embereit. Basta meghallva ezt, azt remélte, hogy most jó zsákmányt szerezhet a maga és katonái számára; felvonult hát két ágyúval és egy ideig lövette, majd újra meg újra rohamoztatta a várost, anélkül, hogy megvehetné volna, vagy a városfalon rés támadt volna, sőt a németeket szégyenszemre mindannyiszor visszaverték és közülük sokakat megölt az a mintegy 300 inkább paraszt, mint katona, akiket Zsigmond helyezett oda. A város polgárai azonban, attól tartva, hogy az ostrom túlságosan elhúzódik és éhenhalnak, megadták magukat, azzal a feltétellel, hogy életüket és vagyónukat megkímélik.¹⁴⁴ Amikor azonban a Zsigmondhoz tartozó emberek kivonultak, mind ingre vetkőztették őket és Giorgio Basta kemény igazságot szolgáltatott a vétkeseknek; majd visszaadta nekik holmijuk egy részét, és engedte hogy szabadon elmehessenek.

Beszterce visszaszerzése után, minthogy egyre növekedtek a már említett nehézségek a katonák ellátásában, mert a környező vidéket elpusztították, Giorgio Basta kénytelen volt kivonulni Erdélyországából. A hajdúk, akik vele voltak, már előbb elvonultak onnan, hogy átkeljenek a Maroson és raboljanak abban az országrészben, amit Zsigmond birtokolt. Ezeket Marosújvár (Maros Viuar) mellett megverték és kényszerítették, hogy visszavonuljanak Felső-Magyarországra. Eközben Basta majdnem egész hadserege dezertált, különösen pedig Petz¹⁴⁵ ezrede, amely útnak indult, hogy visszatér Bécsbe, mivel nem akart tovább szolgálni azon a vidéken.

Ezalatt Mercoeur (Mercurio) herceg Prágába ment tisztelegni őfelsége előtt, és engedélyt kért, hogy visszatérhessen hazájába azzal, hogy újra visszajön a következő évben. Őfelsége megajándékozta 30 000 forinttal és kinevezte 2000 lovas és egy német gyalogezred tulajdonosává. Miután elutazott Németországba, Nürnbergbe érkezve meghalt pestisben, nagy szomorúságára őfelségének és mindazoknak, akik Magyarországon szolgáltak.

Őfelsége ezen a télen is tárgyalt Székesfehérvár megerősítéséről, de a vár olyan rosszul volt ellátva és annyira hiányoztak a szükséges dolgok, hogy — mivel elveszítettek a megfelelő időt — június elején már hiába fogtak hozzá, amikor is a szokásos hiányosságok előálltával az egész félbemaradt.

Kevéssel ezelőtt Fehérvár helyőrségét leváltották és egész április hónapra Althan (Altan) úr ezredének megmaradt részét helyezték oda, ő ugyanis Simontornya (Simon Torna) ellen kísérelt meg rajtaütést, de kitudódott és nagy veszteséggel visszaverték; ezután hajdúi Adony (Adon) és Földvár (Feduar) ellen akartak menni, de nem sikerült nekik.¹⁴⁶

Eközben Erdélyben a dolgok igen jól álltak az ellenség szemponjából; a mieink teljesen kiszorultak az országból, csak Kolozsvár és Beszterce maradt a kezükön. A szerencse, amely őfelsége számára jóra fordította a dolgokat, megmutatta a helyes utat, hogyan vegye birtokba Erdélyt. Az alkalmat maga az ellenség szolgáltatta, mert Csáky István (Steffano Zachi) és Székely Mózes (Zechel Moises) között nagy viszály tört ki, és Zsigmond hiába igyekezett összebékíteni őket. Minthogy nem tudott meglenni nélkülük, mert kezükben volt az ország legfőbb vezetése, attól tartott, hogy ha az egyik pártjához közeledik, teljesen maga ellen hangolja a másikat; helyzetét megoldhatatlannak és kétségbeesettnek látta. Végül úgy döntött, hogy kiegyezik őfelségével, ezért hívatta Giorgio Bastát, jöjjön be az országba, mert azt teljesen a kezére akarja adni. Ezzel Csáky is egyetértett, sőt ő volt az elhatározás kezdeményezője, amiért is Székely Mózes otthagya őket, miután előbb megverte Csáky katonaságát, és visszavonult a székelyek közé, megsokszorozva erejét azon a vidéken e nemzet és más barátai segítségével, mintegy 3000 emberrel. Kijelentette, hogy ő is ott akar lenni a nyilvános megegyezésnél Gyulafehérvár (Alba Giulia) mellett, ahol Giorgio Basta táborozott, mivel Zsigmond kérésére már bevonult az országba. Miközben ezekről a dolgokról tárgyaltak, Zsigmond pedig Dévában (Deua) időzött, Székely Mózes titokban elfoglalta a Maros (Marus) hídját és váratlanul megtámadta Giorgio Basta táborát. Először nagy zűrzavart okozott a táborban, de mivel nem volt elég ereje sem minőségileg, sem számbelileg — minthogy [emberei] inkább parasztok voltak, mint harcedzett katonák —, vereséget szenvedett, menekülnie kellett és Moldvába vonult vissza. Jeremiás (Gieremia) vajda és fivére, Simon segítségével, aki Havasföldén volt, Temesvárra (Temisvar) majd Nándorfehérvárra (Alba Greca) ment, de a nagyvezírt már nem találta ott, mert elvonult Székesfehérvár (Alba Regale) felé. Ezért ő is út-

144 Beszterce ostroma 1603. február 1-től 24-ig tartott.

145 A már említett Georg Petz ezredes (l. 81. j.).

146 Adolf-Michael Althan gróf ezredes. — *Rónai Horváth* szerint (II. 151. o.) Adonyt és Dunaföldvárt (sőt Paksot és Tolnát) is elfoglalták a hajdúk, de nem Althan, hanem Nádasdy Ferenc, Thurzó György és Pogrányi Benedek vezetésével.

nak indult kíséretével, mintegy 300 lovassal, hogy találkozzék vele és segítséget kérjen tőle.¹⁴⁷

Az ütközet után Zsigmond fölkereste Giorgio Bastát, majd onnan Prágába ment, visszaküldve az országba Csákyt és Bastát, de előbb minden várat átadott a németeknek.

Eközben Haszán Jemisdzsi, aki már előző évben nagyvezír lett (Ibrahim pasa halála után — a szultán anyjának támogatásával — az uralkodó vejévé lett, minthogy feleségül vette a szultán húgát, Ibrahim özvegyét) a tél folyamán nagy igyekezettel mindenről gondoskodott, hogy a jó idő beálltával hadjáratra indulhasson. Miután a portáról odaérkezett janicsár aga, a szultáni szeráj kapi agájának (cappi agga) veje, megindult a nándorfehérvári táborból június 29-e körül Székesfehérvár felé. A vár, minthogy nem volt felszerelve, és hiányosságait csak lassan hozták helyre, igen rossz állapotban volt.

A törökök, hogy nagyobb erőt tudjanak kifejteni, Konstantinápolyból parancsot küldtek Dzsáfer (Jaffer) agának, aki janicsár (giasnir) basa volt a tatár kán (tartartan) mellett, hogy vonuljon a császár ellen, amit meg is tett, nagyszámú katonasággal, ahogy mondták 200 000 fővel. Podólián (Podolia) áthaladva bevonult Havasalföldre, végig Jeremiás vajda kíséretében. Amikor a tatárok és a törökök meghallották, hogy Simon, Jeremiás testvére nyomorgatja az országot, helyette Mihály vajda törökké lett fiának adták [Havasalföldet], és megtették szandzsákbégnek. Közben a tatár ott időzött az országban, Erdély szomszédságában, várva a nagyvezír parancsát.

A nagyvezír tehát sietve haladt előre; miután vagy három napig pihenőt tartott a Duna mellett, augusztus 11-én Adonyba (Adon) érkezett, Székesfehérvár alá. Két nappal korábban Fehérvárra érkezett 6 század német gyalogság (abból a 12-ből, amit a város parancsnoka kért)¹⁴⁸ és ezer hajdú, közepes mennyiségű élelmiszerral és puskaporral. Ezeket a katonákat Russworm (Rosburn) tábornagy vezette be, s ugyanő vezette ki onnan Althan (Altan) ezredének maradványait, akik már előzőleg naponként kérték, hogy elmehessenek. Ahogy az említett Russworm visszatért Győrbe, kevéssel távozása után megjelent a boszniai pasa (bassa di Bosna), akit a török sereghöz szökött néhány kozák figyelmeztetett, hogy akadályozza meg az említett élelmiszer bejutását, illetve ha már bejutott, verje meg a tábornagy által vezetett mintegy 3000 lovas, de túl későn érkezett.

A mieink távozása utáni második napon, vagyis 11-én reggel, az ellenséges sereg némi csetepaté után megérkezett a város alá. A mi katonaságunk visszahúzódott a Beslia-városba (Beslivar), amely romokban állt, de néhány helyen maradt valami a városrészt körülvevő töltésből, és volt egy széles árok. Az ellenség a következő nap nagy gyorsasággal felállította ütegeit és felkészült, míg a mieink nagyon immel-ámmal védekeztek, mert már tudták, hogy fel kell adniok és vissza kell vonulniok, ami az éj beálltával meg is történt, anélkül, hogy az ellenség észrevette volna, mielőtt mindnyájan visszahúzódtak az oltelvi kis ágyúkkal együtt. Amikor az ellenség erre rájött, nagy fegyvercsörgéssel behatolt a városrészbe, azt gondolva, hogy ezzel mindent megnyert; mikor aztán reggel rájöttek, hogy azon az oldalon a várost erős fal védi, és előtte igen széles árok húzódik, minden örömmük elszállt, és úgy határoztak, hogy másfelől próbálkoznak, vagyis Palota (Palotta) felől. A város a mocsár közepén állt, amely különösen erről az oldalról övezte, de ebben a nyári időben erősen kiszáradt. Egy jó nagy sziget végén híd volt, az érkező segítségnek mindenképpen ezen át kellett vonulnia, mivel minden más út el volt zárva.

Mivel az erődnek szüksége volt rá, a parancsnok azonnal kiküldött valakit, hogy további hat századot kérjen, ezért kénytelen volt tartani az említett hidat, ahol egy kis erőd állt, ameddig a segítség meg nem érkezik. A nagyvezír, aki tisztában volt a várbeliek tervével és az ebből fakadó veszéllyel, elhatározta, hogy elfoglalja a fenti szigetet, és ezzel a várbelieknek a segítségbe vetett minden reményét meghiúsítja. Egy reggel, hajnal után mintegy két órával, a franciák¹⁴⁹ nagy számú janicsárral nem egyenesen a hídhoz mentek, ahol az erőd volt, hanem oldalról behatoltak a Szigetre a város és az erőd között, mire a parancsnok, kijöve a városból mintegy 500 gyalogossal, kiszorította őket a Szigetről; [a támadók] sok halottat vesztek, menekülve újra keresztülvágtak a mocsáron és alaposan kikaptak.

Miután az első napon nem sikerült nekik, másnap újra próbálkoztak, nagyobb

147 A Basta és Székely Mózes közti ütközet Tóvisnél volt, 1602. július 2-án. (EOE V. 29. o.) — Székely útja I. Benda—Nehring 281. o.

148 A vár és a város parancsnoka a feljegyzések írója, Isolano gróf volt. A Székesfehérvár itt következő ostromáról írottak sokban megegyeznek a Benda—Nehring által közölt naplóval.

149 Azokról a már említett francia katonákról van szó, akik 1601-ben Pápa várából kitörve, török zsoldba álltak. A franciák támadására I. Benda—Nehring, 272. o.

számban és más oldalról, vagyis balra a hídtól. Még könnyű ágyúkat is odavontattak, amelyekkel minden eredmény nélkül lőtték az erődöt. Azokat, akik átjutottak — miután hatalmukba kerítették egy kis sáncot, amelyet néhány magyar őrzött, de gyáván védett — a parancsnok vezetésével, aki 500 gyalogossal tört ki a városból, újra visszanyomták nemcsak a sáncból, hanem a Szigetről is, az előzőnél sokkal nagyobb veszteséggel. Ebben az akcióban megsebesült a parancsnok egy rokona.¹⁵⁰

Ezután az ellenség két napon keresztül nem próbálkozott újra, hanem vesszőkötégeket és fát hordott az erdőből, hogy átkelhesen. Végül a harmadik napon nagy erőfeszítést tettek az áttörésre, négy oldalról egyszerre, miután több helyen útegeket állítottak fel, a Szigetre és a híd erősítése ellen irányozva a lövéseket. Mikor a parancsnok ezt látta, kiment a híd melletti erődítményhez, hogy mindenről gondoskodjék, a Sziget partja mentén több helyen embereket helyezett el, ott, ahol úgy látta, hogy az ellenség át akar törni. Az ellenség, több oldalról próbálkozva, a legalacsonyabb részen behatolt a város felé, odáig ahol sáncárok szelte át a Szigetet, mintegy a visszavonulás számára, arra az esetre, ha elesik a híd melletti erődítmény. Ezen az árkon akkor, amikor az ellenség behatolt, 1200 cseh utász dolgozott és néhány német gyalogos állt itt őrséget. Ahogy az ellenség áttört, az a mintegy 40 katona, aki a mocsár szélén volt, védelem helyett nagy hitványul rögtön elszaladt, és hagyta, hogy az ellenség átkeljen az utolsó árkon; az ostromlók egészen mellközépig merültek az árok vízében és puskájuk átázott. Ahogy a katonák elszaladtak, az az 1200 utász is menekülni kezdett, aki az árkot építette, mire az ellenség, felbátorodva, merészebben nyomult előre, mint ahogy addig tette, azt gondolva, hogy a katonaság egésze volt az, amely ilyen gyáván megfutamodott.

A parancsnok eközben a híd melletti erődítménynél volt és így közrefogta az ellenséget, amely, mint mondtam, nagy számban mögéje került; de nem ez volt a legnagyobb veszély ahhoz képest, hogy azok a katonák, akik belülről a sáncárok védelmére voltak felállítva, csúfosan elszaladtak. Nagy szerencse volt, hogy az ellenség nem üldözte őket, és nem ment be nyomukban a Sziget városrészbe, mert ha ezt teszi, a város már ekkor elveszett volna. Erre való tekintettel a parancsnok, látva, hogy minden súlyos veszélyben forog, kihajtotta a hidat védő erődítményből és a környező árkokból az ott levő katonákat, és egy csoportba vonva össze őket, átverekedte magát az ellenségen, amely elárasztotta az elhagyott árkot; igaz, a parancsnokot követők nagy része inkább a mocsár nádasába menekült, mintsem hogy újra bezárkózzék a várba, így aztán kevés emberrel ért az említett sáncárokhoz. Minthogy pedig innen mindkét oldalról át lehetett menni a mocsáron keresztül, amely a nyári forróságban nagyon lepadt és az ellenség megkezdte próbálkozásait, hogy oda behatoljon, a katonák ismét annyira megrémültek, hogy egymás után menekültek a Sziget városrészbe, a törökök pedig merészen úzóbe vették őket. Ezen a helyen, miután a parancsnok maga megállt a kapuban és bátorította a többieket, abbamaradt a menekülés egy kis védőfalnál, amelyet két nappal azelőtt emeltek; ez elegendő volt ahhoz, hogy az ellenség első rohamát feltartsa, hogy ne támadjanak akkora hévvel a kapu ellen, amit ez a fal fedezett. Az ellenség, látva, hogy itt nagy az ellenállás, visszavonult, a várbeliek pedig készültek a város védelmére, amikor az este beálltával a hajdúk szép csendesen, sorban elmenekültek, úgy hogy két óra leforgása alatt egy sem maradt közülük; a mocsár nádasán keresztül Palotának irányozták útjukat, kivéve a vajdájukat, aki becsülettel a parancsnok mellett maradt. A hajdúk után a cseh utászok, akik a települést védelmező sáncokon dolgoztak, szintén nagyrészt elmentek; a baj már kezdett a németekre is átterjedni.

Amikor a parancsnok látta, hogy így egyszerre majdnem ezer emberrel megfogyatkozott, azonfelül gyanús volt, hogy még többen is el akarnak menni, elvesztette a reményét, hogy tarthatja a külvárost, amely igen nagy volt és majdnem minden irányban nyitott. A végszükségben azt határozta, hogy a németekkel a várba húzódik, azt erősen tartja, hogy így időt adjon a mieinknek, hogy ha szándékukban van segíteni, megtehessek. Éjjel körül minden katonáját kivonta a Szigetről, anélkül, hogy ezt az ellenség pirkadatig észrevette volna és sáncokat húzatott a hidaknál. Másnap reggel az ellenség behatolt az elhagyott városrészbe, tüstént lövészárkokat kezdett ásni, és felállította a tüzérséget a város ellen.

Az ellenség két helyen támadta a várost, egyrészt Beslia-város felől, az ott emelt két bástya ellen, ahol hosszú és nehéz munkával kezdték feltölteni az árkot, másrészt a szigeti külváros oldaláról a palotai kapu mellett, ahol még megvolt az előző évben általunk készített útegállás, rosszul helyrehozva. Oda négy nagy ágyút vittek és közelítették őket az árokhoz, még jobban feltöltve azt; de nem sok hasznuk volt

150 Giulio Cesare Isolano gróf. (Benda—Nehring, 273. o.)

belőle, mert mi belül áthidalást készítettünk, erre két nagy ágyút helyeztünk, s ezek-
kel tönkretettük mind a négyet, amely ránk lőtt.

A harmadik ponton nagyobb erőt fejtettek ki, vagyis a városnak azon a helyén,
amely délre néz Kóvár [Chieuar] felé, ahol is az ellenség a külváros védelmére ké-
szített sáncárokkal fedezte magát; miután azonban ez elhagyatott volt, semmit nem
ért. Ezen a helyen a város nagyon összeszűkült és a legtávolabbi csúcsánál a régi
fal két toronyba torkolt, mindkettő annak a fapalánknak az oldalán, amit a törökök
nemrégiben építettek; a tornyok igen kicsik voltak, sánc nélkül. Ezen a helyen, ahol
betemették az előrenyúló árkot, itt támadtak a törökök; a fatornyok alá kerültek, el-
válták és teljesen elfoglalták őket, anélkül, hogy ezt megakadályozhattuk volna,
minthogy nem volt mivel lőnünk oldalra, mert ott úgy elpusztították a védőműveket,
hogy senki ott nem mutatkozhatott. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a két külön-
böző magasságú toronynak az alsó részét, amely a bejövő út fölött emelkedett,
kiugró helyzete miatt kívülről lőtték, el is pusztult, úgyhogy nem lehetett bennük
tartózkodni, sőt bejutni is csak nehezen, libasorban. Ebben a nehéz helyzetben azok,
akik benne voltak, feladták ezt a lövetett részt és kissé hátrább húzódva erős sáncot
építettek fából és földből; ez volt a védők utolsó reménye, minthogy az első falat
lehetetlen volt tovább védeni.

Így állván tehát a dolgok, az ellenség 20-án újra lövetni kezdte a betörési helyet.
Néhány katonánk, miután egy darabig védte, visszavonult, nem tudván ellenállást
kifejteni a szűk helyen, a felső torony omladékaiknak hullása miatt sem, amit akkor
a tűzérés erősen lőtt. Mivel a védekezés lehetetlen volt, visszahúzódtunk a sáncok-
ba. Az ellenség, miután kikémlelte, úgy ítélte, hogy rohammal nem tudja a helyet
bevenni, ezért nem nyomult előbbre, hanem széthúzódtott, puskával folyton befelé
lődözve, mi pedig órájuk. Így ment ez egész nap, sokat lőttek és többször megpróbál-
koztak különböző helyeken a fallal, nem szembe, hanem oldalról; eredménytelenül,
bár sok ember elesett és mindenki a végletekig kimerült, még a parancsnok is köny-
nyen megsérült a térdén, ami akadályozta a járásban.

Minthogy már beesteledett, katonáink nem remélték, hogy tovább is tartani tud-
ják magukat, ezért először csak kevesen, majd mind többen arról kezdtek tárgyalni,
hogy fel kell adni a várost. Elmentek tehát a parancsnokhoz és kijelentették, hogy
ebben a helyzetben lehetetlen tartani magukat; ez pedig odahívatta a tiszteket, és je-
lenlétükben nemcsak elítélte magatartásukat, hanem eszükbe idézte a büntetést is,
amit ezért a gaztettért kapnának. Emlékezzenek öfelségének tett esküjükre; egyéb-
ként a város helyzete nem olyan kétségbeejtő, hogy ne tudnák még néhány napig tar-
tani magukat, ezalatt pedig a mieink nem fogják elmulasztani, hogy segítségünkre
jöjjenek; ami pedig őt magát illeti, velük akar meghalni vagy élni, ilyen sebesülten
is a falakra viteti magát, gyalázatos tervükhöz nem járul hozzá, sőt eltökélte, hogy
inkább fogságba esik vagy meghal. De amazok nem nyugodtak, sőt még inkább fel-
indultak, és megtagadva az engedelmességet a parancsnoknak, a kapitányoknak és
a tiszteknek, mivel már hajnalodott, kiküldték néhány tisztjüket és feladták a várost
azzal a feltétellel, hogy holmijukat és személyüket megkímélik.

A parancsnok is a nagyvezírhez küldött négy főtisztet és más nemes urakat, hogy
közölje vele, miszerint katonái elhagyták őt, ő a város átadásába nem egyezik bele;
ami személyét illeti, tegyen vele, amit jónak lát. A vezír érte küldött, hogy vigyék
a városon kívülre, ő pedig elindult azoknak a főtiszteknek a kíséretében, akik vele
együtt nem akartak hozzájárulni a katonák elhatározásához. Még nem értek ki a vá-
rosból, amikor a janicsárok, akik, miközben katonáink a kivonuláshoz készülődtek,
már nagy összevisszaságban minden oldalról hevesen berohantak, felkoncolták és ki-
fosztották, akit találtak. A zúrzavarban a parancsnokot, akit a pasához vezettek,
a janicsárok a földre taszították és megtaposták, csak nagy nehezen tudta megmen-
teni a simontornyai Husszein bég (Osain bég di Simondorna), aki kísérte; nagy erő-
feszítésébe került, hogy a féktelen tömeg között társaival a pasához vezesse. A pasa
a parancsnoknak és a többieknek ruhákat adatott azzal, hogy bár nem járultak
hozza a megegyezéshez, szabadon engedi őket. Közben azonban a szerencsétlen ka-
tonákat kifosztották, vagy felkoncolták, így kapták meg tettük büntetését. A vezír
odaküldte a janicsár agát, hogy csillapítsa le a zavargást és mentse meg a nyomorul-
tak életét, közhírré tétette, hogy aki elfogott valakit katonáink közül, adja ki, így
vagy 300-at vezettek színe elé, igen rossz állapotban; ezeket három nap múlva Pa-
lotára kísérték. A nagyvezír azt akarta elérni, hogy a parancsnok szólítsa fel Pa-
lotát az átadásra, de ő azt felelte, hogy van a vezírnek hadserege, szólítsa ő fel a vá-
rat, majd válaszolnak neki. A vezír a parancsnoknak és főtiszteknek egy kendőben
6000 arany dukátot ajánlott fel, hogy fogadják el az elszenvedett károkért. Ezt visz-
szautasították, azt válaszolva, hogy van kegyes gazdájuk, aki kárpótolja őket. A nagy-
vezír barátságos szavakkal a parancsnokot és a főtiszteket magánál tartotta, s az

volt a szándéka, hogy elengedi és Esztergomba küldi őket, de Budára, majd Belgrádba és onnan Konstantinápolyba vitték valamennyiőjüket.

Ugyanazon a napon, amikor a törökök bevették Fehérvárt, ami augusztus 29-én volt, a táborba érkezett Székely Mózes, aki, mint mondtuk, vereséget szenvedve elmenekült Erdélyből, miután Zsigmond megegyezett a császárral. Székely kérte a nagyvezírt, hogy felvilágosíthassa annak a tartománynak állapotáról, egyszersmind segítséget kért tőle, hogy oda bevonulhasson; hűséget ígért neki és mint urának, örökös szolgálatot. A nagyvezír fogadta és szívesen látta őt; nemcsak azt ígérte meg, hogy katonát ad neki, hanem azt is, hogy vele megy az egész sereggel, és hogy a tatár kánnak parancsot ad, vonuljon Havasalföldre, és ő is nyomuljon be onnan. Ezért a vezír elhatározta, hogy még mielőtt elindul, megerősíti Fehérvárt védművekkel és őrséggel, ezért 28 napig ott maradt, mialatt a környező helyekről berendelt megszámlálhatatlan parasztember, az egész sereg építkezett. Majd elindult, és szeptember 22-e körül ért Budára, hogy átkeljen a Dunán Erdély felé. Miután három nap és három éjjel megszakítás nélkül folyt az átszállítás, átkelt az egész sereg és szeptember vége felé elindult, jól felszerelt állapotban hagyva Budát és Fehérvárt. A boszniai pasát sok béggel és a határmentiekkel, akik a környéken táboroztak a Szent Gellért (S. Gottardo) hegy alatt, hátrahagyta Budánál, az egész hajóhad a teherhordó uszályokkal, a defterdárrel és a fehérvári foglyokkal levonult Belgrádba. Azt beszélték, hogy Székely Mózes nagy kárára volt ezeknek a foglyoknak, mert ő beszélte le a vezírt arról, hogy szabadon engedje őket.

Székely Mózes érkezése előtt Haszán pasának az volt a szándéka és terve, hogy Fehérvár bevétele után Esztergom ellen megy, mivel értesült róla, hogy a mieink nem mozdulnak Komárom szigetéről és nem is nagyon erősek. A Székely Mózes által ajánlott lehetőség a hódításra azonban megváltoztatta szándékát. Elindult a vezír a sereggel, de alig érkezett Szolnokra (Solnoch), amikor a janicsárok fellázadtak, mondván, hogy nem kelnek át a Tiszán (Tibésco), ha nem kapnak valami rendkívüli juttatást; így a vezír kénytelen volt nekik valamennyi pénzt adni. Átkelve a Tiszán, amikor a Köröshöz (Cheres) értek, a gyalogosok (i padlani) is fellázadtak, panaszolva, hogy elpusztult vidéken viszik őket keresztül, ahol nincs miből élniök, csak a tartalék készletből, amit mindig magukkal visznek sok napon át tartó szükség esetére. Ezért a vezír újra megnyugtatta őket, már amennyire tudta, és úgy határozott, hogy délnek fordul Jenő (Czienü) és Lippa felé. Gyuláról (Giulla) elhozott 6 nagy ágyút, azokat, amiket Szaturdzsi [hagyott ott] abban az évben, amikor elindult Aradról, hogy ezen a területen hadakozzék.

A nagyvezír már Gyula környékén járt, amikor hírt kapott, hogy a mieink ostrom alá vették Budát és elfoglalták Pestet. Azonnal összeszedte az egész sereget, hogy visszaforduljon; ez az esemény nagy veszélybe juttatta Székely Mózes, félő volt, hogy megölik, de a vezír segítségével Temesvárra, biztos helyre vitték. A szpáhik (spailani), különösen a nagy befolyású Ali Poiras felizgatására olyan lármát csaptak, hogy a vezír kénytelen volt tervet változtatni, félbeszakítani a megkezdett utat és visszatérni Pesthez, hogy a veszélyeztetett Buda helyzetét biztosítsa.

Eközben a mieink a vezírnek Budáról való elvonulása után a város alá érkeztek. Az ellenség tessék-lássék védekezés után feladta az alsóvárost és szinte katonaság nélkül hagyta Pestet, hogy minden erejével Budát védje. A mieink tehát titokban átkeltek a folyón, lopva hatalmukba kerítették Pestet. Közben a lakosok öregebbje, akinek érkezése volt rá, vidékre menekült, más részük pedig erődített tornyokba húzódott vissza, ezek azonban, kezdeti ellenállás után, amikor a mieink ellenük fordították az ágyúkat, feltétel nélkül megadták magukat. A többieket a mieink leölték és foglyul ejtették, nagy zsákmányt ejtve, majd pedig, miután megfelelő őrséget hagytak, megkezdtek Buda ostromát. Miközben megközelítették a várat és felállították az ütegeket, váratlanul megjelent a török sereg, olyan hirtelenséggel, hogy elővédjé Pestre tartó élelmiszeres szekereket fogott el, és az a veszély fenyegetett, hogy elfogják Russwormot, Nádasdyt és seregünk más főembereit. Ilyen hirtelen ugyanis alig volt idejük, hogy visszahúzódnak a hídhöz, amit a mieink a folyón vertek a város mellett. Ezt a hidat a pesti oldalról erős sánccal erődítették meg, s a hídon át a mieink folyton kitörtek csatározni és akadályozni a törököket, akik árkokat készítettek Pest ellen, hogy visszacserezék a várost. Felállítottak négy tábori ágyút, ezek azonban semmilyen eredményt nem értek el. Mivel pedig a törökök igen szűkölködtek élelemben és lőszerben, a mieink könnyen tudták nemcsak Pestet védeni, hanem egyszersmind Budát is hevesen ágyúzni; a török seregben ugyanis csak kevés janicsár volt, lévén, hogy ezek részben Fehérváron maradtak, részben útközben elszöktek, részben lementek a hajókkal. A mieink azonban nagy mulasztást követtek el, hogy nem kerítették hatalmukba a palánkot, amely a királyi istállókat kötötte össze a felső várral és biztosította a Dunapartot.

A vezír, nem remélve többé, hogy Pestet elfoglalhatja, ezen a részen keresztül bejuttatta Budára a görögországi beglerbéget 20 000 emberrel. Miután pedig látta, hogy Buda el van látva, és mivel seregében minden nappal növekedett a szükség, október 3-a körül megindult Belgrádba. A mieink Buda alatt maradtak, de ők is teljesen legyengültek, mivel rohamukat visszaverték, nagyon megfogyatkoztak, így aztán visszavonultak; de megtartották Pestet, Adonyt (Adon) és Földvárt (Foduar), jó őrséggel, azt remélve, hogy Buda rövidesen élelmiszerhiány miatt elesik. A vezír a hadsereggel megérkezett Belgrádba, elégedetlenül önmagával; két nappal előbb ért oda a tatár kán.